

Avskrift.

ACC. N:R M. 3705

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Uppteckningen rör: De gamles bohag, seder och bruk.

Wisserligen gjordes vid utflyttningen av gårdarne, efter enskiftet, en del ändringar, men de gamla bohaget samt seder och bruk bibehöllos ganska oförändrat ända fram till 1860 a 70 talen, ibland allmogen. Vi föreställa oss att inträda i ett av de gamle boningshusen genom farstudörren med det krokiga (valv-formiga) löshultet över, vrida på den store svarvade knappen och lyfta dermedelst upp träklinkan och räcka ner handen att lyfta klinkan på nedre halvdörren, samt komma på stenoren i farstun och taga sigte på stugudörren, innan vi stänga till farstudörrarna, ty då blir mörkt, så man måste famla för att träffa rätt, men vanligen ställes övra ytterdörren öppen och då är der tillräckligt ljus. Att knacka på dörren brukades inte, men endast om yttre farstudörren vore låst, bultades på denne. Vi fatta tag i klinkan och lyfta foten över den höga tröskeln och inträda, taga av huvudbonaden (ifråga om manfolk) och helsa "Guss fre", samt i fall folket sitter och äter önskas "Gu välsigne maten". Vanligen blir den inträdande bjuden att sätta sig, men bjuden eller inte, så brukade den inkomne, om han var bekant, att slå sig ner strax innan för dörren, på den s.k. "långe-bänk". Denne var så lång som hela stuguväggen vid gård-sidan och räckte från "Dala-klockan" innan om dörren opp till väggen vid övra bords-ändan och

s.1.

s.2.

fortsattes tvärt i rätt vinkel, förbi bordet med en kortare bänk, som utgjorde sjelva högsätet, ty på denna kortbänken brukade husbonden och hans hustru ha sina platser vid översta bordsändan och närmast emot köksdörren, igenom vilken husmodern oftast ha ärende vid gästernas förpläggande. Derav uppkom ordstävets "mellan skål och vägg", när gästerna på "lång-bänken" hade väggen bakom sig och mat och dryckes-skålarne framför sig på bordet. I hörnet vid övre bordsändan var upphängt ett prydligt arbetat hörnskap, ofta målat med årtal och initialer. På bänken under hörnskapet brukades i vardagslag ligga brödkakan och brödkniven, så framt inte det hade sin plats i en stor låda i lång-bordet. I hörnskapet stod brännvinsflaskan, en ost, en smörstack och några brännvins-glas. Ovanpå hörnskapet ett par ljusstakar av koppar eller brons, ett par tobakspipor med sjöskums-huvud och silver beslag, samt en fyrtunna av koppar och en "snyte-sax" av messing. Framför "lång-bänken" stod på lagom sitt-rum, det stora långbordet, stugbordet, som vanligen var minst tre men även tre och en halv a fyra och en halv alnar långt. Dessa stugbord kunde vara huvudsakligen i tre olika fasoner, dock aldrig med kryssfason till bordsben, en fason som endast torde funnits på tavlor efter en del målares fantasi. Den äldsta fasonen på stugbordet var en $1\frac{1}{2}$ tum tjock ek- eller furskiva omkring 3 alnar lång. Ett

s.2.

s.3.

s.4.

skåp var byggt under bords-skivans längd så när som $3/4$ aln vid övre bords-ändan. Detta bord-skåp räckte ej ända ner till golvet, utan der var fyra a fem tum höga fötter, så att en öppning blev att sätta in tårna på fotbeklädnaderna hos dem, som sutte till bords. Den sidan som vände emot "lång-bänken" var alldeles tät i bord-skåpet, men framsidan, den emot stugan vanda, varest och vanligen husets eller familjens kvinnfolk (utöm husmoren) hade sina bords-platser i vardags-lag, den bords-skåps-sidan var försedd med två stora 7 a 8 tum djupa lådor, plaserade omedelbart under bords-skivan. Ett par a tre tum under dem (lådorna) var i symetrisk ställning insatta två skåp-dörrar, vackert snidade och målade (ofta med årtal och namnbokstäver) med rosor i bjerta färger. Då man öppnade dessa dörrar, sågs en hylla överst, med allehanda till bords-servisen hörande utensilier och ner under hyllan en ännu större samling, alls icke till bordet hörande saker, såsom borstar, brännvinskutting, små färg-påsar med "Isen-färga". (Så kallades ett pulver som begagnades att blänka jernkakelugnarne med) gulocker, att färga fårskinn till pälsar, en tobaks-nek o.s.v. Dörrarne hade svarvade knappar att vrida på att en liten "väre" vreds ifrå på insidan vid öppnandet och till vid till-lyckandet. I de store övre lådorna lades brödkakan, och brödkniven i ena och hornskeidar i den andra, samt senare även

s.4.

s.5.

s.6.

knivar och gafflar. Gårdfarihandlare gingo omkring och sålde hornskedar samt usla hemma-gjorda bordsknivar så sent som 1865, men aldrig gafflar, som ej bland allmogen begagnades i vardagslag. Knivar och gafflar funnos ej före 1840, utan var hade sin kniv. Hornskeds-handlande förekommo så sent som 1895. Vid den övra ändan på stugbordet i fråga, der bordskivan gick fram $3/4$ aln över bordskåpet, var en låda (med lås och nyckel) plaserad att draga ut fram från under skivan. I denna låda brukade husfadern, ha penningar förvarade och bar alltid nyckeln till samma i västfickan. Vid motsatta ändan på bordet var "bordläm", så stor att den räckte jemt med med foten på skåpet och med starka jernhängslor ritad vid bords-skivan. Denna läm, som understöddes av en "spännare", som togs in eller ut efter behov, ökade bordets längd med bordets höjd minus 4 a 5 tum, så att bordets hela längd när det var "uppslaget", som det hette, blev ungefär $4 \frac{1}{4}$ alnar och bredden $1 \frac{1}{4}$ aln. Ett sådant bord har jag haft (i min ägo) som varit min mors farfars. (Min morfar född 1784). Således bordet från 1750 talet. Ett annat slag av de gamles stugbord, var en grov plankskiva av ek eller fur, på fyra stora svarvade ekben med läggar 6 a 7 tum tjocka. På framsidan 2 stora lådor vackert arbetade. Även ett sådant bord ägde min far, som ärft det af sin Morbror Jöns Jönsson i Lönskog och denna efter svarfadern, så att åldern på bordet var ungefär från 1750 talet. Det tredje och nyaste

s.6.

s.7.

slaget av de gamles stug-bröd var helt rätt och slätt en tjock bords-
skiva av fur med fyra 4 a 4 1/2 tjocka, nedåt smalnande fyrkantiga
ben, samt med en eller två stora lådor framtill. På stugbordet skulle
alltid stå en träkanna med lock rörligt på trähängslor och till och
med kunde man genom att fatta i hand-taget och trycka med tummen,
liksom på klinkelåsen, öppna locket när man ville dricka ur kannan.
Dessa dryckeskannor voro av eke och något koniska laggkärl med trä-
gjordar. Även tennkannor förekommo ofta. Senare eller omkring 60-
talet kunde bönderna få på beställning åt sig gjorda stora dricka-
krus med namnbokstäver och årtal, från Höganäs lerkärlsfabrik. Ett
tobaks-krus, som min far bestälde med sitt namn och årtalet 1862,
har Bellmanshuvud, och står på mitt skrivbord i denna dag. Sådana
krus funnos i många hus då för tiden. En massa kärl gjordes av svar-
var trä, skålar, smöraskar, smörtråg, "sulfat", pepparkvarnar och
fickaskar (lämme-åskar), men urhålkades även tråg, hoar och slevar,
med en krokig yxa, som kallades för "tengslan". Pepparkvarnen (pevar-
kvarnen) var svarvad i tre delar. Överst var en stor träknapp som
passade att gripa med en hand, och förlängdes nedför liksom en 2
tum tjock kork, med vaset genomborrat järnbläck i nedra ändan, på-
fäst med söm. Denna propp var något konisk och passade lätt att
vrida i en hylsa, som hade botten ävenledes av vass rivjerns-plåt.

s.7.

s.8.

s.9.

När så kryddan lades i små mängder på bottenplåten och proppen vreds och trycktes med handen, maldes den så länge tills mjölet föll igenom hålen i bottenplåten och ner i en ask, som kunde fästas eller vridas loss med ett grepp. Ny påfyllning gjordes och maldes på samma sätt tills under asken innehöll nog. Det var ett ganska ansträngande göromål, ty det fordrades att trycka med stor makt, i synnerhet sedan plåtarne blivit slitne. De gamle hade speglar av endast liten format. Gårdfarihandlande en slags runda 2 a 3 tum breda fickspeglar med lock, hopfällbara som av ungdomen mycket användes. Wanligen hängde en fyrkantig 7 a 8 tum, ibland större 8 a 15 tums spegel på en vägg i daglig-stugan, ofta på sjelva fönsterposten. Laggkärl till tunnor, bkar, "strepkor", baljor och kuttingar, kunde de fleste bönder tillverka före 1830. Men efter enskiftet i mån som odlingen av jorden upptog deras tid, överlemnades detta hantverk åt särskilda s.k. Böckare, som också gingo omkring i gårdarne. Men att sätta nya trä-gjordar på lagg-kärlden, praktiserades i allmänhet så länge hasselskogen fanns kvar. Så kallade "slagbord" också vinga-bord" tillkomma på 50 talet med smalt midt-parti, med en eller två lådor samt två "smäckar" eller bords-lämmar, att slå upp, en vid var sida, med stöttning av "spännare", funnos ofta i husen, men begagnades aldrig till dagligstugans bord. För övrigt

s.9.

s.10.

s.11.

fanns ju enkla bord i kök, spiskammare och andra kamrar, och vid stora gilles-tillställningar "borades" med brädar, lagda på bockar av trä, och likaså bänkar med lösa bräder på träbockar, ty alla gäster skulle sitta till bords. Stolar funnos visserligen några stycken hemmagjorda, ofta av ynkelig fason, men av godt virke. (en dövstum snickare som hette Nils Persson och kallades "Per Anners Nails" i Wäsby, gjorde stolar av ask år 1857 till min mors bröllop. Jag har dem ännu, således 75 år gamla, och sjelv gjorde jag stolar av bok 1884, således 48 år sen och har sex barn lekt och rasat med dom, men stolarne äro ännu lika starka som nya). Antingen brukades en särskild bänk framför långsidan på stugbordet, eller också måste fruntimmer, barn eller tjenare sitta på stolar vid måltiderna. Nere vid dörren i hörnet, der "lång-bänken" börjar, står en klocka med konstigt svängt fordräl, med halvalns diameter på urtavlan, som befinnes vara nära loftet och lod som gå ner till golvet. Klockan ska just ha sin plats så att husbonden som sitter vid övre bordsändan, ska jemt kunna se den rätt framför sig. Dessa klockor kallades vanligen för "Dala klockor", men voro visst icke alltid ifrån Dalarne, utan från flera andra olika orter. Några voro mycket välgjorda och finnas till ännu. De fleste voro lika varandra deruti, att de slog på 2 skålar till vart slag, och liknande klangen av dessa skålar, klangen av kvinten och alten på fiolen eller 5te och

s.11.

s.12.

s.13.

lste tonen på skalan. Dessa två toner kort efter varandra utgjorde ett s.k. klockslag. Några av dessa "Dalaklockor" visade utom timmar även sekunder, månad och dato. Icke alenast Mora-klockor, utan från Göinge härad, nordöstra Skåne och Syd Småland voro dessa s.k. Dala-klockor tillverkade. En bonde Nils Jönsson i Långröd hade en gammal "Dala-klocka" med flera trähjul i verket, med ståltråds eller jerntråds kuggar och insatte han sjelv ett par nya hjul och gick klockan utmärkt säkert och troddes vara omkring början av 17 hundralet tillverkad. Ofta var årtal och initialer målade på framsidan jemte rosor i bjerta färger på ljusblå botten. Många av de gamles möbler voro målade med kalva-blod, t.ex. bänkar, soffor och stolar, som derav fingo en väcker mörkröd smetfri färg. Emellan köksdörren och jernkakelugnen stod alltid en stol, vanligen husmoderns stol. Vid andra sidan om kakelugnen stod den s.k. "On-bänken", en bred säng med halm fylld jemnbrädda och en tunnare fjäderdyna derpå, samt ett täcke av brokigt, rutigt eller randigt ylletyg och huvudkudde av först underst en avstoppad halm och der ovanpå fjäderstoppade huvudputor med vita linneöverdrag. "Onbänken" var mannens, husbondens vanliga viloställe, när han var inne i stugan, antingen det var vinter eller sommar, men om vintern i synnerhet, var det hos Far i "onbänken", som de minste barnen hade sin älsklings-plats. Waggan om det behövdes en sådan, hade också sin plats framför "On-bänken"

s.13.

s.14.

s.15.

dels derföre att det vanligen var någon der som kunde vagga medan modern sysslade i köket och dels derföre att platsen framför kakelugnen ej fick upptagas av vaggan, enär der skulle fruntimren sitta kring tranhänglampan och spinna om vinterkvällarna. Denne "onbänk" kunde inte skjutas samman såsom utdrags-sängarne och utdrags-sofforne utan stod alltid lika bred och der kunde var plats för tre ej för stora personer att ligga i bredd. Onbänken kunde också vara en farlig plats för små barn utan tillsyn, i anseende till den ofta glödhete kakelugnens närhet, 5 a 6 tum ifrån bänkagåvlen. Jag såg en pojke som suttit och somnat i onbänken och fallit med kinden på den hete ugnen och fick dervid inbrändt kakelugns-kronorna på kinden och får bära de märken i all sin tid. Vid den mot gårds-sidan motsatta väggen i stugan d.v.s. "haga-sidan" (trädgårds-sidan) brukades stå en liggesoffa i mycket olik nutida. En sådan soffa var lång och smal. Locket 18 a 20 tum bred och i längd 3 alnar 6 tum, men så gick locket att öppna genom att ställa detsamma opp till ryggstödet och sätta en pinne för, så det blev stående rätt opp, när någon skulle ligga i soffan. Locket vred sig på trätappar som gingo in i gavlarne, som voro rätt opp ifrån golvet och en halv aln över locket, när det var nedlagt. Soffan som var att draga ut på sida, hade bottnen endast ett par tum från golvet, förmodligen för att råttorna skulle kunna bekvämt springa derunder och barnens leksaker rakas fram derifrån

s.16.

med eldkroken. Soffan fylldes med råghalm, på denna lades en underdyna med fjäder i, derpå huvudkudde halm stoppad, och huvudputor med fjäder i, samt linne-lakan. Sist en tjock fjäderdyna med yllevar. Bättre sovplats kunde inte önskas, man sjönk ned behagligt i den mjuke halmen. Jag minns, när jag var liten, hur jag hörde mösen skuro hackelse av råghalmen ihuvudkudden i en sådan soffa. Efter soffan hade vid samma vägg, några stolar och ibland ett litet bord med "sy-grejer" sin plats. Därefter i hörnet är den store "sparr-lakans" sängen eller "hemlinga" - sängen uppställd. Den utgör med sina fyra stolpar, gavelskåp och förhängen en särskild byggnad eller stuga i stugan. Sängen bäddas med råghalm och i övrigt på samma sätt som beskrivits om liggsoffan. Som väggarna så att säga, skymde in- eller utsikten och det emellan stolparne vid fotandan inbyggda sängskåpet även dolde, så behövdes förhänge endast vid framsidan av sängen. När dessa av tjockt tyg, vanligen blått och vitt, randigt eller rutigt, voro dragna före, så blev der inne i sängen, även om dagen ett nästan mörkt rum (hemligt rum, derav namnet "hemliga eller hemlinga säng"). Det nyssnämnda skåpet vid fotandan på sängen, hade dörrar att öppna inifrån sängen (ibland även på båda sidor). På i samma skåp varande hyllor insattes åtskilliga förfriskningar, såsom en brännvinsflaska, glas, bröd, smör och ost, speke-fårboge och hu

s.17.

s.18.

honung eller medikamenter. Ofta var det nischer gjorda i väggen vid insidan av sängen, till inläggning av diverse persedlar, såsom glasögon, näsduk, psalmbok, snugga, tobaksdosa, eller tobaks-bussen o.d. Sängen var ej så djup till botten som soffan och blev därför plats under sängen att ställa träskor, "lärskor" o.s.v. På många ställe hade de gamle också plats för höns under sängen. Den som skulle lägga sig, skulle aldrig glömma att sätta sig på säng-kanten och sätta av träskor eller lårtofflor eller vad skodon som helst, med "näsorna" framåt i annat fall, d.v.s. om skorna eller tofflorna stodo så, att de kunde påtagas när man var vänd mot sängen, troddes onda magter kunna skada den sovande, såsom Maran, Marulven, vätterna, gastar, spöken, rå varsel och trolleri. Att nu redogöra för alla dessa de gamles föreställningar, skulle föra oss för långt ifrån betraktandet av deras bohag, varföre detta redogörande får anstå till ett särskilt kapitel). De fyra säng-stolparna, som tillika utgjorde fötter eller ben på sängen, räckte uppåt till bjelk-höjd, der de vid änderna (der oppe) voro förenade med en "kejlad" utstående krona, som löpte rundt vid alla sidor, även över skåpet. På skåpdörrarne voro målade årtal och initialer samt vackra rosor. I loftet midt över sängen, var fastsatt ett starkt "sänga-sträck" med ett svarvad trähandtag. "Sträcket" var flätat av läder och

s.18.

s.19.

s.20.

prydt med röda lofsar. Den, som ville sätta sig opp i sängen, grep tag i detta, lagom högt över, tvärt i triangel-hängande handtag och underlättade resningen dermed. Der, som hönsen hade sin plats under sängen om vintern, kunde de sticka fram huvudet emellan spjilverket och äta det de tilldelades och ibland öppnades deras lucka, då de fingo spatsera fritt omkring på golvet. Aven gäss (livgässen) fingo bo under kakelugns-bänken och till och med gå fritt omkring och ligga och värpa oppe i "onbänken". Detta såg jag ännu 1866. Men ända fram till 1874 var det icke ovanligt, att om fåren skulle "öna" tidigt (lamma tidigt) och det var mycket kallt om "framtiden" (så kallades tiden mellan nyåret och april) att de flyttade in fåren på stug-golvet, och gjorde en inhägnad ("kätte") till dem framför eller vid sidan om kakelugnen, av på sida lagda stolar, sofflock, eller framflyttade möbler. På golvet breddes halm, och jag mins ännu huru det hördes knarpandet av fårens tänder om nätterna, när de åto hö, eller tuggade "dröv". Fåren med sina lam fingo stanna kvar tills, vanligen om ett par veckor, de kunde anses låta utflyttas igen. Annu så långt fram i tiden som 1886 var en snickare (Linderöth) i vår by (Wäsby), som tog in sitt får och lam i stugan, oaktat fina tapeter på väggarna. Wid utflyttningen av gårdarne bortlades de gamle "hemlinga-sångarna och ersattes med utdrags-sängar, med en sänga-krona bestående av två, eller och i

s.20.

s.21.

s.22.

triangel satta tre stöttor med messings-knappar, eller svarvade träknappar. Dessa stöttor suto fast midt över sängen i väggen och räckte ut från denna endast så långt som sängens bredd, då den var hopfäld. Ett långt "säng-omhäng", konstväft med brokiga farger, hängdes i från golvet vid ena säng-gavlen över sänga-kronan och bort över den andre sänga-gavlen och ner till golvet. Således skyl-
des båda säng-gavlarna av omhänget, men framsidan doldes av ett annat, konstvävt eller stickat säng-täcke. Wanligen var i detta invävt en fyrkantig figur, som skulle föreställa och kallades också för "vaggan" midt på sängtäcket. Andra enklare sängar funnos till barn och tjenare, men bänkarne, länge-bänk och "boränna-bänken" voro aldrig inrättade med lock, så der kunde liggas i dem, utan endast ovanpå dem. Aldrig begagnades stoppade möbler eller madrasser på bänkar och soffor, utan hårda träbankar och stolar i alla allmoge hem. Även andra skåp än de hittills nämnda, hade de; fastän de skåpen icke hade sin plats i sjelva dagligstugan mer än ännu ett, neml. "Onbänks-skåpet", som satt inmurat i väggen bredvid denna bänk, i enonisch in över bakugnen. Ett slags gruveligt stora skåp voro van-
ligen uppställda i spiskamar. "spiskammar-skåpet inneslöt i sig sjelv en hel spiskammare på de flertaliga brede hyllorna oppe i, och en eller flere stora, djupa lådor nere i. I detta skåp hade husmoren en massa burkar, mjölkfat, och koppar både av trä och lera,

s.22.

s.23.

ägg- och ostkorgar, vispar, smörskedar, kakspadar av trä, pepparkvarn, smöraskar och slevar av trä. Omkring midten av förra århundradet gjordes flera slags andra skåp. Ett med bred svängd krona över, ett med glasdörrar försett ovanesköp att ställa på en slags byrå med snedklaff och schiffonier inredning. Innanför glasdörrarne voro hyllor med inskärningar att sätta silver-skedar i, varannan mat- och varannan thesked. På hyllorna "silvertumlare, silverkannor eller tennkannor jemte kvinnornas silverdosor för luktsvampar, eller prydnads-saker. Sen "hemlinga-sängen" utbytts, hade detta skåp sin plats i stugan vid väggen midt emot kakelugnen. Ett ytterligare slags större skåp, som vad storleken angår, torde vara bland de allra största, blev modernt även omkring 50 talet (förra). Det blev ett bruk, att hemmans döttrar skulle ha vars ett sådant skåp, när de gifte sig. Skåpen kallades på skämt för "Hemmanet", voro i följande dimensioner: höjd $3\frac{1}{2}$ alnar, bredd $2\frac{3}{4}$ alnar med den utskjutande kronan 4 tum rundt de tre sidorna. Tjocklek eller genomsnitt 1 aln vid kronan. Undre delen 20 tum hög, hade fyra stora lådor och var en del för sig själv till fotstälning för överdelen som ställdes ovan på denna fyrallådorsfoten. Överdelen hade två stora dörrar som helt utgjorde framsidan, neml. vardera dörren upptog jemt hälften av framsidans bredd, liksom ett par poltar med slagrävel som täckte fogen der de möttes. Midt i skåpet var skiljevägg

s.23.

s.24.

s.25.

Öppnar man den högra dörren, så är der fyra stora hyllor, samt
botten. Alla lika breda som skåpets genomskärnings-mått, med undan-
tag av den översta hyllan, som är smalare och svängd i båge inåt.
I denna är inskränningar för uppsättande av mat- och theskedar av
silver. De andre hyllorna för porslin, kannor av silver eller tenn,
prydnadsglas och "tumlare, fina skrin och askar m.m. Öppnar man den
venstra dörren, så är den avdelningen uteslutande avsedd till kläd-
skåp, med flera vridbara hängare-grindar. De fyra stora lådorna
i under-avdelningen, avsedda för linne- och duktyg. (Jag har just
ett sådant skåp framför mig, som varit min Mors, och med initialer
och årtal 1850). Skänkar och schiffonierer funnos också vid 60-talet
(förra), men allmogem, tjenare så väl som husbönder skulle alla ha
kistor och kistor i långa rader, rundt kring väggarna i "stora hus"
(så kallades största rummet eller salen) och i dräng- och pigkamrar
i undantagsstugan och på loftet i boningshuset. Dessa gammaldags-
kistor voro ju ett slags stor koffert med jern-hand-tag i båda än-
dar, smalare i botten och vidgar på sidor och gavlar, så att ut-
rymmet är mycket större överst i kistan, som tillslutes med ett
mycket rundkupigt lock och en grov-lås av egendomlig konstruktion.
Smederna riktigt tävlade om vem som kunde göra konstigast kiste-
låsar och dito nycklar. Lockets jernhängslor voro också ofta pry-
ligt gjorda och nitade på. Inne i kistan var innebyggd en

s.25.

s.26.

s.27.

liten låda med ett lock över, men detta lock, som vreds på trätappar i sidorna på kistan, tjänade också att ställa under det stora kistlocket och dermed hålla kistan öppen, om man ville söka efter eller nedlägga någonting. Denna lådan kallades för "Ledikan", kiste-
"Ledikan" och begagnades att hysa pengabörsen, samt småsaker av många slag. Kistorna skulle alltid ställas på "kistefötter" eller Kistepallar". Till varje kista hörde 2 små pallar med vars 2 svarvade fötter, så att kistan kom 6 a 8 tum högt ifrån golvet, när den stod på pallarne, enväld var ända. Detta var för att inte botten på kistorna skulle ruttna av de fuktige lergolven i de gamle husen. Kistorna, så väl som alla de gamles möbler, gjordes av godt trä, ibland av ek, och målades alltid med bjerta blommor namn och årtal. Många av de gamles kistor finnas ännu och här i huset fins några snart hundraåriga slägtkistor. Tjenste drängar begynte skaffa sig på 60-talet, skänkar med klädska i ena halvan och schiffonier inredning i andra samt klädlådor. Från Göteborgsstrakten kom bet-sade schiffonierer, som många skaffade sig också mellan 50 och 60 talet (förra). De husgeråds-saker en hemmansdotter brukade få i hemgift på 1860 talet voro följande: En kista med kläder och säng-
kläder, ett stort skåp med kläder, linne och duktyg samt täcken, en förningakupa, en fyrbenad träpall (som kallades "Skammelen")

s.27.

s.28.

s.29.

en kake-botten, ett bake-tråg, en brödkavel, en rull-doning, en spinne-rock, en linbråka ("brödda"), en skallefot, en skättehand, en vävstol, haspa, garnvinda, harvor, varpa, en tvätte-tröskel, ett par kardor, en betsman, ("Besmar") av trä, en smörtjerna, en dricka-tunna, och ett par bikupor. Alla dessa saker prydligt och vackert gjorda och med namnbokstäver samt årtal. Kom så dertill några tusen daler och ett par bra kor ("koor)", så ansågs det för "riktgifte" i den tiden. De flesta av dessa saker äro av mig förut beskrivna, men icke alla, t.ex. rulle-träet, som bestod av en alns-lång, tre tum tjock trärulle, samt en löntråds (vanligen av ask eller ek) 1 1/4 aln lång samt 5 a 6 tum bred 1 1/2 tum tjock skiva, med hand-tag på ovansidan vid ena ändan. Dessa två, rullen och skivan, begagnades i stället för mangel. Omkring rullen virades de nytvättade tor-kade lakan, duktyg och annat linne och sen tog man och tryckte på skivan i det man lät denna passera framåt så långt att den ville släppa rullen, då man förnyade med ett lätt slag av skivan, på rullen samma rörelse, så länge tills tyget blev slätt. Betsmannen eller "besmaren" var en 6 tum tjock svarvad träklump, förrsed med en rund stjelk av en alns längd med beslag och jernkrok i ändan. På denna stjelk eller hals var märke medelst inslagna messings och jern-naglar. En av jern = 1/4 skålpund, två av jern = 1/2 pund,

s.29.

s.30.

skålpund, tre jern = $3/4$ pund och en av messing = ett helt skålpund, o.s.v. så många messing så många skålpund, till de förste 5. Dernäst en jern och en messing till 10. Dernäst två messing till 15, sen två messing och en jern till 20 skålpund. Sålunda med olika tecken kunde fortgå ifrån besmarklumpen och fram emot kroken på motsatta ändan av halsen. I klumpen var urhålkad en fördjupning i vilken var insmält bly för balansen. Betsmannen användes även som nödvärns eller försvars-vapen. Ex: Truls Nilsson i Wäsby hotades en mörk natt omkring 1830 av en person inbrotts-tjuv, som försökte att bräcka opp farstudörren, men Truls tog besmaren och sade: Kommer du in med li'd (livet), så kommer du inte ut med li'd, för ja har besmaren i nä'n (näven). Men tjuven svarade: "kommer du ut med li'd, så kommer du aldrig in med li'd, för ja har kniven i nä'n, men när han hörde huru besmarkroken skramlade, blev han troligen betänksam och avlägsnade sig. Smörtjernan var ett lagg-karl, något över alns-hög, och 9 a 10 tum i diameter inne i oppe vid överkanten, något litet konisk för trægjordarnes skull, och en "tjernekringla" med många stora borrhål, fäst på en "tjernestake" som löpte i ett hål midt i locket och räckte 20 tum opp om detta. Denna tjernestake fattades med båda händer och drogs upp och ned, varvid grädden hade att passera genom tjernekringlans hål, fram och åter tills det blev

s.30.

s.31.

s.32.

smör. Detta var ofta ett strängt arbete som dock ännu praktiseras i Småland på många ställen. De gamles eld-kärl voro till största delen av koppar, så stora att, då de fyllda skulle lyftas på eller av den store trefoten i den öppna spiseln i köket, måste manfolken hjälpa till, ty fruntimren voro för svaga. I den tiden hade de koppar-öron" (handtag) i kettlarne, men "start" på sidan av mindre kettlar, s.k. kastruller begagnades aldrig förr än de gjutne spiskivorna begynte komma i bruk omkring 1870. Endast en och annan mindre s.k. mat-kettel brukades förtenas liksom även kopparkrusen och theketteln, för att inte ärga, men alla andra kettlar skurades blanka. Kopparkrusen voro af flera olika modeller vackert formade, somliga stora oppe omkring, smalnande nere vid, andra insvängda midt på och större nere i o.s.v., men alla försedda med väl tillslutande lock sirligt utsvarvat med ring i midten. En grepe liksom på en spann på varje krus fastsatt, ty dessa krus begagnades att bära mat till skördefolket ute på ängarne och måste derföre vara väl förtenta. Förtennare, hela familjer, drogo med sina kärror omkring i gårdarne. Icke alltid voro de av ärligaste slaget. Jag minns när min mormor var ensam hemma en gång, det kom en förtennare familj. De tiggde fläsk och mormor skar av till dem, men förtennarekärningen stälde sig midt framför henne och skrek: "akta akta kära mor, skär sej inte i fingeren", men bakom henne grep mannen ett

s.32.

s.33.

s.34.

annat "fläskaböste" och en ny kaffe-kettel. När husfolket kom hem, jagade de efter förtennarne, men de hade hunnit gömma det stulna i en rågåker i Esperöd. Förutom dessa eld-kärl och krus, användes koppar till även andra saker, såsom ljus-stakar, trattar, brand-sprutor (små handsprutor), fyrtunnor, snyte-saxar o.a. Gjutna grytor av s.k. malm begagnades något, men aldrig gjut-jerns-grytor. Tavlor på väggarne voro medhemmagjorda ramar vanligen föreställande någon bild från Bibeln. Små halmkorgar och skrin gjorda av trä-omvirad halm, på samma sätt som förut. beskrivits (Om Bröllop, Förninga-kupan). Af sådant med fläckta hasslespån och halm tillverkades åtskilligt så länge hasselskogen fanns kvar. De gamles eld-don, ljus och lampor voro helt olika senare tidars. Behövdes det tändas upp eld i början av förra århundradet ända fram på 40 talet, så skulle det göras med att hugga med flinta "(flintersten" emot ett hårdt stål, över en liten hög torrt rutet söndermulat trä, som förvarades i en mindre tunna av koppar och kallades "fyrtunnan". Sådant lätt -antändligt smulat trä kallades "tinner" eller "fröske". När så gnistan av stålets och flintans gnidslag nedföll i fnösket, gällde att skyndsamt blåsa på den och driva fram en låga, på vilken torra träspånor eller stickor doppade i smält svavel, kunde tändas och dessa fatta i veden. Det var ett besvärligt göromål, i

s.34.

s.35.

synnerhet om fnösket ej var väl torrt, och ibland omöjligt. Fanns det då ingen eld i huset, så måste någon gå till en nabogård och låna eld. Detta kunde försiggå att få några glöder i en gammal träsko eller annat. Derav kom sig namnet på en slagslek! "Låna värme" frågades av den som gick omkring, varpå svarades: "gaek (gå) till min nabo". Då gick han till nästa, men under tiden bytte naboarne plats med varandra och gälde det för den frågande att skynda sig och intaga en av deras platser, varefter den platslöse fick gå omkring och låna värme. Derför lät man aldrig elden slockna ut i kakelugnarne om vinternätterna, om det var möjligt. Den tidens svavelstickor voro ej mycket jemförliga med de senare på fabrikerna gjorda. Själva stickorna voro en halv aln långa eller längre, fläckta av lättklyft trä, oftast aspe, och sedan de torkats, doppades i smält svavel, några tum på ena ändan. Hade man bara eld att sätta svavelstickan till, så var det lätt att med denna tända en annan "fyr". Wille en rökare tända sin tobaks-pipa, så var enklast hålla en svavelsticka i kakelugns-fyren om dagen, men om kvällen vid lampan eller talg-ljuset. En sådan tändsticka kunde användas många gånger och när den blev kort, fattades den med "glöa-tången" och hölls in i kakelugns-glöden. Sedermera kom fosfortändstickorna och voro ett mycket bekvämare eldon än stålet och flintan, eller de

s.35.

s.36.

gamle svavelstickorna. De kallades ju också för svavelstickor, men omfattades till en början av allmogen med ovilja och benämndes "tjuvastickorna", därför att det ansågs lätt för tjuvar att ha sådana tändstickor att lysa sig med vid inbrott. Emellertid ansågos fosfor-tändstickorna farliga, med sitt innehåll av den giftiga fosfor, som ofta användes medelst dessa tändstickor till fosterfördrivning och självmord, varför det blev förbud att tillverka sådana. Men en annan sort utan fosfor, men annars lika föregående deruti, att de kunde strykas eld på, var som helst, på muryta, på kakelugnen, på byxorna eller rockärmen, (varför de också kallades "byxe-stickor"), men fattade inte så lätt eld som fosfortändstickorna, vilkas buntar kunde falla från en hylla ned på golvet och ta eld av stöten. Dessa s.k. "byxe-stickor" voro i bruk ända till slutet av förra århundradet. Dessa två sorters tändstickor voro förpackade i fyrkantiga paketer med 50 buntar i varje och brukades skäras midt av med 25 buntar i varje halva. Fosfor stick-bundtarne innehöllo till en början 100 stickor i varje, men efter hand minskades antalet ned till 60 eller 55, lika med antalet i nuvarande trä-askar. "Byx-stickorna" hade aldrig från början mer än 50 ungefär i varje bunt.

De gamles stuglampa var av en säregen beskaffenhet. Den bestod av

s.37.

s.38.

s.39.

ett smalt bleckrör, som gick upp som en mast från midten av en fyrkantig botten, likadeles av bleck och knipen i alla fyra hörnen samt skålig. På midtelmasten trädde en likadan skålig botten, med ett hål som passade till midtelmasten och midt i botten var en kort hylsa i hålet, som trädde på nämnda midtelrör. Denna botten eller fyrkantiga skål, var knipen i hörnen liksom den underste och var litet mindre, så att om olja droppade från vekarne, så kom det i den nedre skålen. I vart och ett av dessa knipte hörn, som ej voro sammanknipta, utan så att en smal veke kunde läggas i klämman, och en i vart hörn om man ville ha lyse på fyra håll. Weken kunde göras av kärnan, som togs ut av såv och var mycket porös, men annars av garn, helst ullgarn. Rov-olja var den bästa oljan till dessa lampor. Tran rök och fotogen (stenolja) kunde ej användas för sin explosiva egenskap. Midtmasten var försedd med en ögla i övre ändan, så att lampan kunde hänga i en i taket fäst ståltråds-krok framför kakelugnen eller över bordet. Egentligen var plats för 8 vekar, om man ville ha mycket stark belysning, och då vreds övre skålen så att inte lågorna blevo rätt under eller över varandra. Midtmastens höjd 8 tum från botten till öglan, och skålarne, den övre 4 och den undre 5 tum från hörnspets till hörnspets. Den övre skålen begagnades alltid, ty den kunde vridas på alla håll, men det kunde ej den nedre och dessutom riskerade man dropp från denna på

s.40.

bord eller golv. En annan slags lampa var en rund bleckask med flat botten och lock. Wid askens ena sida var i locket ett litet rör för veke, och i lockets andra kant ett rundt hål, att hälla in oljan, samt ett vridbart lock över detta hål. Under botten var lödat en hylsa, som passade i en motsvarande hylsa, fäst i botten inne i en stor fyrkantig lykta. Sådan användes i stallar, hackelsehus, på logan av tröskemännen och i "dränga-huset". På logan begagnades också ett hörnskåp med glas i dörren och i botten en hylsa liksom i lyktan, att sätta lampan på, och i inre hörnet en blank bleckplåt, som skulle återkasta ljus-skenet, att det skulle lysa bättre än endast lampan. Ett sådant hörnskåp var således en fast lykta och kallades "Ljus-on" (ugn). Lyktorna voro ej försedda med dörr att öppna med "gevinder", utan i stället var en av sidorutorna utskuret ett litet hak i glaset nere vid bottenkanten, att fatta i med en finger och skjuta upp rutan genom taket eller övre botten i lyktan, så högt att lampan kunde insättas eller uttagas. Alla lyktans fyra rutor voro insatta i plöjda rännor eller notar i de fyra hörn-stolparne, på samma sätt som också fönster-rutor insattes på den tiden. Men i den hylsan i lyktan kunde även insättas talg-ljus, om man ville begagna sådana i stället för lampa, men de voro mera besvärliga, ty de måste ofta "snyttas" med, antingen

s.40.

s.41.

s.42.

"snyde-sas" (sax) eller tummen och pekfingret, vilka då måste spot- s.42.

tas på först, för att man inte skulle bränna sig av lågen. "Snyde-sasen" var vanligen av messing eller koppar, försedd med en behållare eller kass för mottagande av den avklippte "skaren". Stearinljus voro i bruk, mellan 1850 och 60, men endast vid Jul eller stora högtider. Att stöpa talgljus var ett ganska besvärligt och tidsödande arbete. Den smälta talgen hälldes i en träkutting med varmt vatten uti, så mycket att det tillsammans med talgen nära

fylldes. En annan lika dan kutting med kallt vatten till lika s.43.

höjd. Wekarne av lingarn eller bomullsgarn hade öglor på övre änden, som trädde på runda trästickor så långa, att de räckte godt tvärs över den kallvattens-kuttingen. När så man tog en av dessa stickor med påhängande något åtskilda vekar och doppade ned dem i talgen, som ju flöt överst på det varma vattnet, så hängde man ned dem i det kalla, och när alla stickorna plaserats tvärs över, med mellanrum, så tog man upp den första och doppade vekarne ned i varma talgen igen, hängde dem på sin plats i kallvattnet och tog nästa och successivt continuerligt tills alla varit med, då samma procedur upprepades så länge tills nöjaktig tjocklek på ljusen erhöållits. Det var av vigt att neddoppningen gick mycket hastigt, ty i annat fall tog den hete talgen bort mera av den avsvalnade talgen s.44.

än den skulle öka. Derföre var ofta kappstöpning vem som kunde få fortast sitt ljus tjockt eller tjockast. Wid ljus-stöpningen om höstkvällarne voro barn och tjenare välkomna medhjelpare i köket, ty då skötte var sin sticka med vekar. När talgen i kuttingen minskats, påfylldes mera, men när ej mer var att påfylla, så fastnade mindre och mindre på de neddoppade vekarne och då blev der en del smala ljus som kallades "pråsor" (på skämt "pisse-pråsor"). Dessa begagnades att vägleda sig med, om man ville gå ut, eller i spiskammar, eller tappa dricka och annat. Till och med, då bägge händer behövdes, smetades pråsan fast på väggen ett ögonblick, genom att klämma på talgen med tummen. Om någon vid stöpningen råkade släppa sin sticka, så att vekarne föllo på golvet och blevo sandiga, så kommo de ljusen att smälla och knastra, när de brunno. När ljusen stöptes på nu beskrivna sätt, blevo de ej så släta och jemna, som när de stöptes i formar av bleck, utan något knöliga och olika tjocka, men det gick fortare, ty man hade ej så många formar, och det tog lika tid att svala ett fåtal, som många. En stark tråd trädde genom veka öglorna och bands de fardiga ljusen i bundtar eller knippen, som förvarades i en kista eller skåp, dderedet var fritt för råttor.

Spinne-rocken torde vara och en känna till, ty den är lika dan i

vår tid som den de gamle begagnade för mer än 150 år sedan. Allmogen och bönderna i synnerhet gjorde själva sina mesta bohag, men spinne- rockar befattade sig endast en och annan med, utan detta bedrevs som ett särskild handtverk och den slags utövare kallades "rocka- drejare" eller "rocka-makare". Det fordrades en dertill konstruerad svarv, ty också själva hjulet måste svarvas. Själva kroppen eller bålen var en avlång fyrkantig plank, vari voro inborrade såväl de tre benen som "stötterna", vilka uppbära hjulet, och var placerad på lutning (på häll), så att i övre ändan satt en träskruv att vrida med venstra handen, om man ville skruva "brösten" fram eller tillbaka, för att spänna eller "slacka" snoren, som löpte över trissan från hjulet. Emellan bröst-stöttorna satt själva spindeln med rullen och "nockarne". På dessa nockar, av järntråd böjda krockar leddes tråden ner på rullen och flyttades efter hand som den fyllde "undan för undan". Spinnrocken hölls i gång genom trampning på en tätt vid golvet i rockabenen fäst satt tramp, från vilken en "skakel" gick upp på en jernvev, som också utgjorde axeln i rock- hjulet. Vi hava i det föregående sett, huru linet bereddes ända tills det genomgått "skätte-gillet", men vi vilja nu se, hur det går till att spinna detsamma. "Lockarne", det förnämsta linet, veck- lades först ut den på dem virade "huvudet" och drogs på en med

s.45.

s.46.

s.47.

vassa uppstående, en mängd i klunga slagne små spikar, fästa i en liten bräda, en aln lång och sex tum bred. Denna liknade "höra-revan" i miniatyr och kallades för "heglan" (häcklan). I var ända på häcklan var utskuret ett hjertformigt hål, att binda den fast på ett par stolar eller annat medan man häcklade. När så "locken" var "heglad", togs en svarvad träspira med avsatser på och en breda re krans nere, med en tapp som passade i en vridbar ställning fäst i bälens ända vid venstra sidan om "brösten". Träspiran kallades "rocka-huvudet" och ställningen kallas "flötte-rocken". Sedan "locken" virats på, genom att spinnerskan med ena handen höll om tappen och vred "rockahuvudet" rundt tills hela "locken" bildat en tjock spole, smalnande uppåt och nedåt, fastsattes "rocka-huvudet" i "flötte-rocken" och var färdigt att spinnas. "Flötte-rocken" var i rät vinkel hopsatta svarvade två delar, kunde vridas från eller till i mån av passande avstånd för spinnerskan. Blånorna, de hoprullade "tottarne", måste "kardas" i stället för häcklas. Härtill användes ett par tunna lätta träskivor 8 a 10 tum i längd, 5 a 6 tum breda med ett handtag ut från midten av kanten. På insidan var ett skinn med ifästa ståltråds-taggar och övertäckte hela sidan. Dessa verktyg kallades för "kardor". Av "blärs-totten" drogs små suddar och lades på taggarne eller insidan på den ena kardan, var

s.47.

s.48.

efter den andra kardan drogs mot den första med taggarne mot var-
andra och fördelade blånorna tills de ansågos lämpliga, då de me-
delst ett par korta kvicka drag gjordes lösa från kardorna, var-
efter det kardade lades å sido och nya suddar pålades och samma
förfarings-sätt, tills spinnerskan ansåg det kunde rymmas på "blårs
klyngan". Denna var en svarvad flata eller botten med en lika dan
tapp att sätta i "flötterocken", som det var på "rockahuvudet". I
plattan var insatta sex utåt sparrande pinnar, sex a sju tum långa
fint tillspetsade och bildade en slags korg i vilken blånorna lades
och hängdes på de i överändarne sylvasse pinnarne. Detta om Linet.
Men om ull skulle spinnas och det oftast var stora mängder, så bru-
kades ställas till "kardégille". Tio a tolv unga pigor anmodades
att en viss kväll (helst lördags, ty hela natten gick åt och då
behövdes vila dagen efter) komma och ha var ett par kardor med sig. s.50.
Som nya pigor kunde vara inflyttade här och der, så inträffade ofta
att inte de kände varandra. Det hände därför någon gång att en
spjuver -dräng, som kunde härma fruntimmers-röst, klädde sig i
fruntimmers-kläder och var med och kardade, han som de andre, utan
att bli upptäckt. Men det kom vanligen snart till vetskap, och sen
kom syndaren ej att stå högt i gunst hos byns pigor. Ullen lades
i likadana små suddar, som blånorna på kardan och kardades på

samma sätt, men när ullen var tillräckligt opplöst, togs den av och rullades emellan slätsidorna på kardorna, till smala rullar liknande tumstjocka rep och blevo något längre än kardans längd.

s.50.

Dessa rep lades i bunke. Så många sådana "kardor" som kunde fattas med en hand, kallades för "en katt", och lades i knät på spinnerskan,

som tog en "karda" efter annan och lät rocken sno tråd, samt skarvade till ny "karda", när den förra begynte tryta. Om någon av barn

s.51.

eller drängar på nyfikenhet försökte spinna, blev det vanligen som

ett gammalt ordstäv sade: "somligt fint som huvudhår och somligt tjockt som hästalår" och blev syndaren tagen på bar gärning, så

förslog ej bannor utan (helst om det var ungdomar) örfilar, ty

pigan eller spinnerskan fick ju ovet av husmoren, när trådarne

skulle trädas genom sölven och vävskeden och vid vävningen tog de

tjocke knutarne (hästa-låren) emot på dessa ställen, så det förorsakade

trådens avslitande och mycket besvär med sammanknytningen

igen. Sedan av ullen eller linet, vilketdera som spanns trådarne,

fyllt rocka-rullen, togs denna av och sattes i "haspan", som ut-

gjordes av ett hjul med sex ekrar med en tvärpinne på ytterändan

på varje . På navet som trädades på en trä-axel var skurna spiral-

s.52.

gångor som fattade i ett kuggahjul och i detta en nubb eller pinne

som drev ut en fjeder, tills den slänte av pinnen med en smäll.

Detta var ett tecken för den haspande att genast stanna och knyta en grov tråd om alla de trådar, som löpt på haspan emellan varje smäll. Denna trådsamling kallades ett "fidj". När så många "fidj" avhasplats rullen, att denne var tom, var det en av hjulekrarne, som kunde fällas, med en led på midten, så att alla "fidjen" kunde i ett tag avtagas. Det blev ett "garnstycke". När så många garnstycke samlats, som man ämnade väva, togs ett i sender och sattes på "garnevingan" (garn-vindan) ett redskap, antingen av fyra vingar med avsatser stående på ett rätvinklingt kryss och hopfogar med ett likadant mindre kors i överändarne och med en genom bägge kryssen gående axel, med stäm midt på, der också undre krysset vilade, och nedåt slutande i en bred fot, eller också ett hjul liggande horizontalt på en rätt opp stående fotställning. I hjulets sex vingar eller ekrar voro flera hål i varje, der det sattes svarvade pinnar, som flyttades utåt eller inåt i dessa hål, efter behov. Senare användes samma garnvinda även till haspa, ty en lika spiralskruv och lika kugghjul-trissa och fjäder voro även på denna som på haspan. Man behövde endast sätta hjulet på en annan i rät vinkel utgående axel och när man ville taga av "garnstycket", så drog man ut en eller två av pinnarne. Från garnvindan haplades tråden på "garn-härvorna". Dessa voro två små, den först beskrivna garnvindan, liknande kryss,

s.52.

s.53.

men med fyrkantiga hål till en horisontellt liggande axel, som med en trä-vev vreds med ena handen, under det den andra ledde tråden över de ungefär alnslånga på kryssen fastsatte stängerna, tills det avsedda antalet garnstycke skulle utgöra "varpen" i "vävräcken". Ytterligare leddes tråden från "härvorna" på "varpan". Denna åter, var en tre alnar hög härva på två stora kryss med en träaxel igenom, vars ena ända stod i en "sko" (håligen fot på golvet) och den övre i ett i bjelken fastsatt lager eller hylsa av trä. När varpan vreds rundt med ena handen höll den andra två jemnlöpande trådar, som drogos genom i loftet eller i bjelken fästa ringar, och lät dem gå snedt uppåt, liksom i spiral omsluta alla fyra varpebommarne. Vid nedre kryssträet var vid yttre kanten från centrum, två starka tränaglar, om vilka trådarne vid varje varv lades liksom en 8 till vävskäl, varefter varpan drevs om på motsatta hållet och vändes trådläggningen oppe vid, över en stark käpp eller slå som hölls fast genom spänningen och ett fäste i axeln, varefter åter varpan drevs på mot satt håll och trådarne leddes nedåt igen o.s.v. När allt härvgarnet var gånget på varpan, togs "räcken" av denna på sådant sätt att en ögla, eller draglycka gjordes av "räcken" och drogs denna genom och genom liksom virkenålen drar tråden, så att hela "räcken" liknade en stor länk-ketting, som upplöstes, när den

s.53.

s.54.

s.55.

fästes på "reen" i vävstolen. Sedan "räckan" rullats på denna "ree" tråddes trådarne genom "sölorna" (silverne) med en "tråkrok". Från sölorna igenom "vävskén" (skeden) med den samme tråe-kroken, som var en tunn skiva av trä, men hellre av horn eller elfenben, knappast mer än 1/16 tum tjock med en vinkel alternativt i var ände. Detta i väven insatta garnet utgjorde endast "varpen" till tyg-räckan. Nu skulle inslaget beredas genom att andra garnstycken lades på garn-vindan och medelst en spinnrock i vilken en stark pinne insatts i spinn-axelhålet och därför kallades "spolte-rocken" (äldrig spolterocken). På denna pinne tråddes papers-rör som grepo på pinnen så att då rocken gick, snurrade även rören rundt och visades tråden på dem till passande tjocklek för väv-skottan ("vav-skytteln"). Rören kallades "spolte-piver" och gjordes av all slags grovt paper och när de voro färdiga spolttade var det "spolar" tjocka på midten, smalnande mot ändarna. Skulle tyget vara randigt eller rutigt, måste olika färgade garn spolas och sättas i olika skyttlar, som skickades med ett kvicktslag genom skalet, som uppkom vid trampning på "tramporna" och ett kvickt slag om igen, mellan förnyad trampning ("skel-ning"). Vävstolarne äro ännu liksom spinnrockarne, huvudsakligen lika med dem för 150 år sen brukliga. De gamle kunde också väva konstvävnader. Jag har hört namnen såsom: Dreil (Drell) Bunkatäppe, Skäfftigt, tv-skaft, fyr-skafts o.s.v. och sett åtskilligt

s.55.

s.56.

s.57.

i den vägen, men tors inte inlåta mig derpå, ty det kunde då gå liksom för en murare hos min farfar 1842,. Denne murare skröt över hur mycket han lärt att räkna. Han gick långt förbi de andre. De räknade ett räknesätt som kallades att "rulla di tre", men sade han, jag gick så långt förbi, ända tillsatt "rulla di fem". Min farfar som varit sjökapten måste springa ut på gården och ge upp ett gapskratt. Men de gamle hade också en slags liten vävstol, som var av ett par alnars längd, att väva strumpeband, krusband, hårband, förkläds-band o.s.v. Denna vävstol var ett par trækuggstrissor att spänna (sträcka) garnet emellan två små stöttor och ha "räckan" s.58. på tvärs framför väverskan, som med en flat pinne lyfte "skelet" (skälet) och med en annan förde hon till tråden liksom "slagbordet" i större vävstol. Denna väv kallades "lesta-väven". Jag har ännu ett par strumpeband med min fars namn och året 1859 invävt, som äro gjorda i dylik vävstol. För att "stärka" (styrka) blånegarnet, i den större vävstolen, brukades att med en borste stryka en tjock grötliknande välling på garnet emellan "reen" (reven) och "sölven". Efter hand som "räckan" rullades av "reen". Denna välling koktes i hop av potatis rågmjöl och vatten, samt kallades för "sall". Till ullgarn användes aldrig sådant. Nu ha vi betraktat största delen av det inre bohaget (lösöret) och vilja nu vända oss till de gam-

les yttre lösöre eller bohag av så kallade "döda" inventarier.

s.58.

Bland dessa var ju vagnarne de som upptogo största platsen och voro s.59.

mest besvärliga att tillverka. Äkvagnarne hade inga andra fjädrar än trästänger som voro bukliga (bugtiga) och på dem fästes säten med läderremmar, så att någon gungning kändes vid passerandet över ojämnheter på vägen. Hjulen till alla vagnar gjordes också på ett annat sätt än senare. Ekenen "slogos" (drevos) i "navets" hål efter varandra och borrades en pinne på sned genom nästföljande hål ("glygga") igenom ekenets i förra "glyggan" indrevne del "undan för undan" till det sista som ej kunde borraras någon pinne igenom. Ekenen slogos i på "må få", så att de skuros eller täljdes färdiga med bandkniven, sen de slagits i hjul-navet. Pekade ett eken för långt, fram, täljdes av på framsidan, pekade ett annat för långt tillbaka så "taldes" av på baksidan. Om torkan tog i dessa hjul, så kunde visserligen ekenen "ricka" fram och tillbaka, men gå ut ur navet kunde de aldrig, för pinnen som höll dem fast. Lötarne sattes på eken-tapparne, kilades fast och voro borrade i ändarne med "dymlinga-boret (nävaren) ett par tum in och vid hopsättningen sattes en passande pinne av eke-trä, som kallades för "dymlingen". Denna 3/4 tum tjock fick inte vara så lång, att den bottnade i hålen, ty då kunde inte fogen bli tät och ej heller kunde löterna drivas

s.60.

tillräckligt, när de kilades på ekens-tapparne. Dessa "dymlingar" s.60.
tjenade till att hålla styrsel eller stadighet på hjulet, men för
att det skulle vara ändå starkare så sattes jern-skenor på vart
hjul så många som löter, men så att midten av skenen kom att sitta
midt över fogen mellan lötarne och möttes midtöver varje löt. Dessa s.61.
jern-skenor påspikades med en slags fyrkantigt flata spik, som
hade ett stort huvud, som blev utanpå skenan. Sådana spik kallades
för "hjulsöm", voro smidda av bysmeden, och skulle just de store
runde huvuden vara för att inte friktionen av väglaget skulle slita
på själva hjul-skenan utan endast på dessa söm-huvud. Derföre när
det var kört så länge, tills sömhuvuden begynte bli slitna nära
jemt med hjulskenan, så måste hjulen "sömmas" om, då de åter blevo
som nya. Hjulspåren visade liksom en rad knappar varit tryckta i
marken, der hjulen gått fram. Åkvagnarne hade jernaxlar och "bossar"
en i var ända på hjulnavet, varföre alla axlar gnagades eller sle-
tos endast på två ställen och måste derfor "bos", d.v.s. svetsas s.62.
på mer jern på undersidan, när de blivit slitne. Säten gjordes an-
tingen liksom kringböjda trægjordar (jorasäte) eller hela riktiga
små soffor, som ibland kläddes med kalv-skin och stoppades med hö.
På 1850 talet gjordes ett slags åkvagnar, som kallades Holsteinare
och hade en korg med mycket flatt liggande bräda sidor och smal

botten, men ingen fjäderanordning, annat än i sätet. Men samtidigt begynte stålfjädrar användas i de s.k. "lif-fjäders-vagnarne" (liggfjäders-vagnarne, derav att fjädrarne lågo horisontelt och tycktes innehålla liv). Fjädrarne voro enklare och av en annan konstruktion än de blevo fram på 70 a 80 talet. Arbetsvagnarne i början av förra århundradet gjordes med trä-axlar, som voro jernbeslagna på undersidan av den delen som instacks i hjulets nav, vari också var en "boss" i var ända som tog emot nötningen. Dessa axlar, omkring $3\frac{1}{2}$ tum i genomskärning voro tillräckligt starka i synnerhet som det ej var brukligt med så tunga lass. Det ansågs för ett stort lass, för ett par hästar eller oxar, med fyra tunnor råg på den tidens vägar. Alltid var träaxeln av eke och smordes med "syrefilt", tran eller de store svarte skogs-sniglarne (som av allmogen kallades för "ässpings-stutarne". Själva hjulen gjordes på samma vis som till åkvagnarne endast mycket grovare med bredare skenor och större söm-huvud. Men fram mellan 40 och 50 talen begyntes med hela ringar på hjulen, som mer och mer kom i bruk och högst sällan sågs på 70 talet några "sömma-hjul" vara i bruk. På de äldste vagnarne, såväl åk- som arbetsvagnar, begagnades en styrstång midt för vagnen och en mindre stång vid var yttersida. Sedan byttes ytterstången mot linor eller rep och kallades för "stång

s.62.

s.63.

s.64.

och line-vagnar" eller stång och raivskaklar. Till åkvagnar blev det läderlinor. Under buken på hästarne satt ett krokigt trä, som kallades för "kors-ok", strax bakom frambenen och tjenade att fästa skaklarne i samt i stället för bukgjord. En och annan skaffade sig verkliga lyxvagnar, med 2 stoppade säten, fotsackar och breda stänkskärmar som gingo i en sväng över bägge hjulen vid var sida, och blankpolerade messingsdosor utanpå hjulnaven. Presterne åkte i karett och klockarne i halv-täckare redan på 50 talet. I allmänhet var dock böndernas den av enklaste slaget, synnerligast som en stor del körde med oxar. Släd-don begagnades ej mycket och var av samma konstruktion som senare. Men till hästar begagnades samma slags skaklar till släd-don, som till wagnar, som förut nämts. Åkerbruksredskap i den tiden, var "året" det mest brukliga. Nyodling hackades att börja första bräckningen. "Året" eller årdret var med en kärra som drogs före och årstången vilade på kärrans axelträ och kunde medels tråkilar ändras i eftersta delen av stången, som gick i en lång glygga i genom "starten". På så vis reglerades djupgåendet. På "lövet" som gick i jorden, var fäst ett trekantigt "år-jern" med stålad spets framåt. För att skjuta undan jorden åt sidorna, voro två snedt från lövet utstående "årörn" fästade och när fårör

s.64.

s.65.

behövdes i råg-åkern för avledande av vatten, sattes en riskvast
tvärs över lövet bakom årörnen för att göra fåran ren och taga bort
vallarne. Året styrdes med en hand efter der var endast en "start"
men några övergåvo "kärr"-åren och skaffade sig år med två startar
liksom på en plog. En slags grov trä-klyka med en tvärslå begagnades
att transportera året på vägen, att asa fram, kallades för "årdrö".
Plogar kallades för "Engelska plogar" oaktat de gjordes av hem-
snickarne och beslogos av bysmeden. De begynte komma i bruk 1825,
då en bonde, Måns Nilsson, påstod sig vara den förste som skaffade
sig "Engelsk" plog i Långaröds by. De förste plogarne hade hemsmidd
vändskiva och "sock" (bill) och landsida, kniv, och betsel, men
åsen", bröstet och "startarne" av trä, till och med begagnades en
träfjöl till vändskiva. "Plogsocken" trädde med en hylsa på plog-
huvudet" och satt fast, när plogen gick fram, men drogs plogen till-
baka, kunde lätt hända att "plog-socken" gick av, varför aktsamhet
måste förekomma vid vändning med plogen. Senare gjordes vändskivan
och landskivan av gjut-jern, och slutligen hela plogen av jern,
men de hemmagjorde träplogarne fortfaro att av många begagnas ända
till 1880 talet. Harven var i de tre förste år-tiondena i förra
seklet av trä, både bålen och pinnarne. Så länge de voro nya, voro
de något stadiga, men blevo med tid och bruk så slitne och ricklige

s.65.

s.66.

s.67.

i pinnhålen, att när det stannades med harven så sjönk bålen ner på jorden och pinnarne reste upp och föllo ur sina hål. Den körande fick då ett drygt görasatt sätta dem i lag igen. Inte heller tålte de pinnarne att stöta emot eller hugga fast i någon tingastenar eller rötter, ty då bräcktes de sänder, varför en mängd reserv-pinnarralltid voro gjorda om vintrarna och upplagde i "hugge- huset". Pinnarne måste göras av godt trä, helst eke, och liknade små tjuderpälar, med ett huvud på övre ändan och spetsiga nere vid, men blevo s.67. fort trubbiga och kunde ej vässas med yxan många gånger, ty då blevo de för korta. Efter hand blev det brukligt med jern-pinnar. Dessa revo djupare i jorden, lossnade ej så lätt och kunde vässas, samt om de blevo oppslitna, kunde de "bos" liksom plogsocken, och hade sålêdes obegränsad varaktighet. Ytterligare utvidgades jern-pinna-harven med en "gåsefot" på nedre ändan av varje pinne och kallades för "klösa" (klövsa). Dessa "klös-harvar" gingo så tungt att draga att en sådan harv endast hade ett fåtal pinnar, 5 eller 7, om det var starka oxar, 9 stycken. Det är för oss, nyare tiders menniskor, fullkomligt obegripligt hur de gamle bönderna kunde föda sig på sina jordbruk. De fingo ju nästan ingen säd, endast litet råg, korn, ärter och bönor och brukte inte heller ha mer än en liten s.68. areal lav jorden till åker, vanligen hemma omkring gården och voro s.69.

tre gånger så mycket folk på varje hemman som nu, och de födde sig. s.69.

Sedan jorden beredts av ovan nämnda redskap och säden såtts och myllats, gjordes åkern slät med en tung trä-rulle av ekestock, vridbar på tappar i ändträn på en ram, försedd med skaklar eller stång. Detta redskap kallades "trumlan". När säden var mogen, skulle den mejas av med liar och begagnades sådana före 1750, och aldrig har jag kunnat förspörja att säden skars med "skära" i någon av Kulla-socknarne (men i Småland har jag sett det 19106. Det allra äldsta sättet att hugga råg med lie, såg jag praktiseras av en bonde (Carl Lindau) i Wäsby och hans hustru år 1888. Mannen gick i bara skjortan, barhuvad och barfött, och avhögg rågen med lien. s.70.

Efter kom hustrun, som tog upp (i bara särken, barhuvad och barbent) och band neker. Annars brukades vara två huggare, två upptagare, en bindare och en som gjorde band. Den förste huggaren gick förut och högg in emot säden, der det avhuggna blev stående opptill på sned i en "skår", som togs opp av en efterföljande piga eller fruntimmer och lades på ett vid sidan, av bandgöraren utlagt band så mycket som lämpligt till ett "hånmål". Den andre hugga ren kom så att hugga efter första pigan (upptagerskan) på samma sätt som den förste huggaren och efter honom togs opp rågen (skåren") av en annan piga, som lade sitt "hånn-mål" på samma band som den första

lagt sitt, så att av dessa två hånn-mål blev en "neg" (nek) som bands av den efterföljande bindaren. Ibland kunde också den sista upptagerskan vara större och starkare, så att hon även kunde binda. En yngre pojke eller flicka gjorde banden på ett särskildt sätt så att inte axen kländes. Man tog en "fätt" råg genom att dra några strå ur toppen på en nek, fördela den fätten så att han mer än hälften i venstra handen. Den delen som hålles i högra hand, lägges i kors litet nedanför axen på bäge partner och bockas till en enkel knut varefter den venstra handens part delas midt itu och den högrahands-parten tages igenom till venster och bäge vensterhands till höger och dras åt. Det blir starka och tillräckligt långa band, som plaseras nära den stående säden (dock ej så nära, att förste huggaren tar dem med lien) bakefter den andre huggaren. De band som blivit till övers vid förra framgången flyttas in i rad med de andre o.s.v. Det kallades aldrig att "hugga" havre eller vårsäd, utan att "meja" havre och vårsäd och "hugga" råg eller vete. Då havren skulle mejas, begagnades en inrättning som kallades "mejered" och bestod av tre halv-alns långa, vassa trästickor, fastsatta i en i rät vinkel från lieskaftets nedersta del uppstående stötta och från denna en böjd lätt träbåge, som gick genom lieskaftet längre oppe. Dessa "meje-stickor" eller "speter" ställes

s.70.

s.71.

s.72.

parallelt med lien så att de mottogo den av-skurna säden och höllo s.72.
den kvar tills den komme ut om "skåren" d.v.s. föres från rummet,
der den vuxit och lägges vid sidan i en vacker rad, som också kal-
las skår. Det är således två "skår". Det ena säges om den avmejade
remsan och det andra säges om just sjelva stråssäden som ligger vid
sidan. Havre och korn mejas utåt ifrån sädes-stycket, men råg och s.73.
vete huggas inåt i mot-sädes -stycket. Liarne vässades dels på
slipstenar och dels med "vaddje-stenar" också kallade för "vass-
stainar". Sen brukades liesticka (stryk-spån) med svarvat handtag
och för att öka skärpan brukades att beströ strykspånen med fint
pulver av en slags sten som kallades för "hård-sten". Det var en
vitgrå lättkrossad sten, som gick i nålliknande flisor först vid
sönderslaget och fanns hos alla handlare till salu. Detta pulver
trattades i ett (vanligen tillplattat, flat-tryckt) horn, likt ett
kruthorn, och medfördes ut på fältet. Vid behov togs det fram, öpp-
nades korken (bestående av en träpinne) och hälldes ut en smal strö-
strimma längs stryk-spånen, som först smorts över med en knivs-udd
smör eller fett ur den i matkorgen varande smör-asken, varefter s.74.
gneds eller ströks längs fram och åter, antingen med en kniv eller
en flint-sten, dock helst med den senare, ty knivs-bladet blev
annars snart utslitet. Flintstenen, en forn-ålders kniv, upphittad

i jorden, medfördes i väst-fickan och märkeligt nog fanns det så många, att det alls inte var ovanligt med sådana. Annu har jag både hård-sten och flera sådana flintstenar i förvar. Derför att det ströddes pulver på både sidor på strykspånen kallades den ofta för "strö-spånen". Endast vårsåden skulle ligga på "skår" och när den torkat något, brukades nekas med räfsor ("rivor") och bindas med råg-halms-band, som var bindare sjelv, snodde av en råghalms-klippa som medfördes. Men på senare tid var det endast kornet som bands med råghalmsband. Hafren ansågs ej så skär i axen, som kornet och kunde derföre bindas med sin egen sort, ävensom det gick fortare, när den besvärliga råghalms-"klippan" icke behöfdes. Men om det var dålig havre så banden skulle skarvsnos på flera ställen vid snoningen, innan de kunde räcka till att binda med, eller också det var en ofantlig massa vasstistel i den, så var det intet lätt att göra att binda hafre. Efter som åkerjorden merglades, kunde hända att såden blev större, och ville då gerna lägga sig. Då kunde den inte mejas på "skår", utan då höggs den liksom när råg och vete höggs, men lades endast ett "hånn-mål" till varje "neg", hvartill togs en "fätt", som bands om neken utan att snos, av var och en upptagare. Detta sätt att hugga vårsåden, kallades att "pjetta" havre eller "pjetta" korn och var det då alltid tydande på bra

s.74.

s.75.

säd, när den måste "pjettas" av. Men så blev också nekerna mycket mindre än när säden nekades på "skår". Det var också därför att säd som bindes samman genast vid avhuggningen, nästan aldrig blir torr inne i nekerna, om de äro stora och gräsiga. Tröske-männen skulle hjälpa till att hugga eller meja, eller annat höstnadsarbete några dagar på vart och ett "ställe", der de förut åtagit sig tröskningen. Sedan då dessa tröskemän varit omkring på respektive ställen och hjälpt till med mejningen eller bindningen, så var det att begynna tröska, utsädesråg. Ibland kunde hända i Olsmässe krok, att inte mer säd fanns på gården till brödsäd och inte kunde tröskmännen få tillfälle att komma. I så fall fick drängarne eller en dräng och bonden sjelv eller söner, tröska av till brödsäd några "skäppor" råg. Sen gick det att tura om med trösk-männen ställe efter ställe, och när de passerat så många de åtagit sig, så var att begynna på det första igen och så gick det med ett taktfast dunkande i alla gårdar vintern igenom. Endast till julen, då skulle alla tröskmännen gå "op-ad, som det hette. (De hade alla hemma i Halland, ävensom de fleste bonddrängarne på den tiden (50, 60, och 70 talen). Dessförinnan hade de sändt sin förtjenta, så kallade "pund-skäppa" med bonden på stället, till "sta' n, när han körde dit sin säd, och sålde. Så fingo de efter samma pris såldt sitt

s.76.

s.77.

och reda penningar i börsern hade de då med sig hem till Jul. Då de skulle gå, lagade sig samman till många i ett sällskap. Det gick lättare att gå många mil, när de voro flera. De fleste kände varandra eller voro i släkt på flera socknar igenom i Skåne, der de tagit sig på arbete. Derför blev det ingenting gjort vid deras hemman der hemma i Halland och med detsamma växte der ingenting så folket kunde föda sig. Nu sedan maskinerna kommit i gång, måste de bliva mest hemma "Hallinga rågarna" och nu äro deras jordbruk bra. Några av tröskmännen kunde, när de gingo "opprad" bära ett mindre kvantum säd (brödsäd hem med sig, men då litades till hjälp av kamrater. När så julen och hälften av januari månad gått, om de hade tagit sig på mycket tröske, annars kunde dröja hemma till Kyndelsmässan ("Kyngelsmosse"), ifall de inte hade brådt, så kommo de igen och fortsatte tröskningen tills det fram på våren tog slut. Det var nog ett enformigt göra att dag ut och dag in stå på logen, men när det var "ondt" väder och kallt ute, så var det ändå en behaglig känsla av trygghet att ha sitt arbete under tak, d.v.s. inom hus. Wissierligen förtjenades ej mycket. Det vanliga accordet var hvar 24, då tunna om tröskmännen skulle ha födan, eller hvar 12:te tunna, ifall de födde sig sjelva. Men jag hörde nästan aldrig att några "torske-män" födde sig sjelva. Det hade då tagit för

s.77.

s.78.

s.79.

lång tid att laga mat, och endast torr-skaffning kunde de inte stå sig på om vintern. Det var gamla ordspråk om tröskemännen: när man kom in i en bondgård, der det var tröskemän, så om de voro duktiga skulle man kunna lukta dem i porten och höra dem i logdörren. Det bevisade att tröskning gav god aptit åt den som utövade det. De fleste tröskmän tröskade vid "Ljus-tändt" både morgnar och kvällar, under den mörkaste tiden om vintern. Deras lyktor och lampor äro förut beskrivna. Om kvällarne, när "manfolken" kommo in i stugan, åts först den framsatte kvälls-maten, varefter husmor och pigor åter satte sig omkring lampan att spinna lingarn eller blånor. Lampen förut beskriven (sid.39). Då talades om jagthistorie, eller andra äventyr, som de upplevat i sin hembygd och de nyheter som kunnat medföras från de andre gårdarne, der de förut varit och tröskat. Ett par tröskmän hade råkat taga sig på tröske på Jyra"ställe", näst opptill varandra, der husmodren hette Kersti, på vart och ett av"ställena". Som Kersti i den tiden också kallades "Kitta", så gjorde de ett rim när någon frågade dem vilka ställen de hade att tröska, svarade de: Vi tröska hos de fyra Kittorna: "Kitta Tornabacka, Kitta Skalla, Kitta kalasrompa, och Kitta falter alla. Ställen hette annars: Tornana i Wasby, Lerskallarna, Kallroms och Brauns i Ornakärr. Sen då trösket var slut om våren

s.79.

s.80.

s.81.

Sen då trösket var slut om våren kunde hända att den yngste (det brukades vanligen att en äldre tröskeman först gick omkring och påtog sig trösket i så många gårdar han trodde sig kunna klara och skaffade sig så en yngre medhjelpare) tröskmannen legde sig för sommarhalvåret hos någon bonde som behövde en dräng, eller gingo de hem igen. till Halland att vila på sina lagrar till nästa säsong. Sjelva tröskverket bestod endast av en 8 alnar lång, rund "hänn-ol" och en "stål", också 2 alnar eller 1 a 2 tum längre och fyrkantig samt tjockast i nedre ändan. "Hänn-olen" kunde vara av fur eller aspe (liksom också lieskaft för lätt-heten) och med en jernhylsa eller tättnad järntråd om övre ändan, der en särskild der till smidd stor spik, 6 tum lång, inslogs och samma spik gick igenom en tjock läder "hilla", som av många på varandra lagda läderremmar 2 tum breda, bockats dubbelt och borrhats tvärt igenom nära ändarne och på denna styva "hilla" bands "stålen" fast med läderremmar eller ålskinn, helst de senare. Instrumentet kunde vara farligt nog, innan tillräcklig färdighet och vana inövats. Man kunde t.ex. slå sig sjelv, eller medbrodern på skallen, ifall det råkade sig så. En tröskare skulle kunna "byta om hand" utan att stanna. Logan eller golvet kallades "lon" eller lair-lon" och bestod av hårdt packad lera, på något enstaka ställe av plankor. Men plank-

s.81.

s.82.

plankloge, ville inte tröskmännen gerna tröska på, för de påstodo
att det darrade så att de blevo fördervade i knäskålarne. Lerlogen
var bättre i det hånseendet, men deremot ej i ett annat. Om säden
kom att ligga ett par veckor i "dröse" på lerlogan, så blev den
fuktig och kunde begynna gro, och skildes agnarne ej så lätt ifrån
vid "kastningen" (harpingen) eller om inte "lon" begagnades på
någon tid, så gjorde råttor hål under den, varför den måste lagas
ty golvet föll ner i rättgångarne. Sen ett sådant golv var lagat
med ny rålera, så måste det ha tid att torka, innan det kunde trös-
kas på det igen. Hästvandrings-tröskor funnos på ett och annat
ställe, men jemförelsevis få bönder begagnade sig av dem emedan
de trodde att halmen blev odrygare att fodra kreaturen med efter
maskintröskad säd. När ångtröskorna kommo till lands omkr. 1870
och 80 och begynte allmännare användas, blevo tröskemännen från
Halland snart överflödiga. Endast rågen kom att tröskas med "plejel" s.84.
(slaga) för halmen skulle begagnas till tak, och dertill dugde ej
den maskintröskade halmen. Några Halländingar fingo ju plats som
säcka- och halmbärare vid ångtröskorna, men större delen, som ej
föredrogo att lega sig som bonddrängar fingo stanna i sitt land
eller söka sin utkomst på annat sätt. Derför arbeta de på sina
hemman så nu vore nog ej lätt att anskaffa några Hallinga-tröske-
män,

ty de reda sig bättre som hemmansbrukare der hemma. De kunna just vara glada att slippa det träloms-arbetet som att tröska med "plejel". Säden var styv och seg att få av, synnerligast vete var arbetsamt och om det blivit dåligt höstat, så blev "plejeln" tung och smutsig och förtjensten liten. Men de dagar tröskmännen hjälpte till i hösten, skulle de ha betalt efter gångbart pris på dagsverke i den tiden 36 skilling och födan. Senare steg det till en riksdaler. Hur mycket en "plejla"- tröskare än ville slita och hur länge de tröskade vid "løjte-tändt" morgnar och kvällar, såsom än dagspengen steg, så kunde ändå inte förtjenas en riksdaler om dagen, när de fingo betalt efter "pund-skäppa", var 24:da tunna. Men senare (1870), då en tröskeman tröskade för dagspeng, blev det en riksdaler om "dan". Tröskmännen omtalade, när de varit hemma och "Julat", att deras hemman kunde inte åstadkomma mer än att de bakade till Jul allt brödsäds mjöl de hade och då kunde det brödet vara till Kyndelsmesse (den 1:ste februari. Men nu ha de arbetat upp sina hemman, så nu räcker det nog året rundt. Då var det godt om folk i bondgårdarne på den tiden, så det dugde inte för uppstudsiga tiggare att läsa förbannelse över bönderna, för då fingo de smörj så det förslog, ibland av sina egne käppar. Det gamla goda förhållandet mellan husbonde och tjenare var rådande, då hus-

s.84.

s.85.

s.86.

husbonden var med i arbetet och satt vid översta bordsändan och skar brödkakan själv för det mesta och mor i huset kom in från köket och maten till pigor och drängar som åto vid samma bord som barn och husfolket. Då var dagligstugan alltid ett rum, som gick tvärs över, från den ena sidan i boningshuset till den andra och fönster på båda sidor. Men sen då det begyntes på 1880 talet, att det gjordes en vägg tvärs över daglig stugan och delade denna i två rum, av vilka det inre blev husbondens med familj, och det yttre i förbindelse med köket blev "folkstugan", tjenarnes och dagsverksfolkets rum, så begynte det luta mot slutet på sammanhållningen mellan husbonde och tjenare. Om än husbondefolket åto i det inre rummet ett samma slags mat, som tjenarne fingo i det yttre rummet, så trodde ändå tjenarne att de hade det bättre i den inre stugan och således ej unnade dem av samma goda som de själva. Det begynte bli stor skillnad på husbonde och tjenare. De blevo mer och mer främmande och okänsliga för varandra. Det dröjde inte länge förr än tjenarne fordrade större löner och i följd derav så fordrade husbönderna att tjenarne skulle var ute i "ur och skur" utan att ta hänsyn till vad ondt de fingo lida, ty de fingo så stora löner. Dermed har det blivit en strid, snart sagt, på liv och död, emellan arbetsgivare och arbetare. På många gårdar

s. 86.

s. 87.

blev det redan på 80 talet ett vilkor, när drängarne "stadde" sig, s.87.
att husbonden skulle hålla dem med olje-kläder. Sen "vågde" inte s.88.
tjenarne till hur de handskades med verktyg och maskiner. Det blev
också ett vilkor för drängarne att de skulle själva hålla sig med
handredskap, såsom grep, skyffel, lie-skaft, liar och "hötjuvor".
Wi hava i det föregående sett hur trösk-männen tröskade säden, men
den var ej genast färdig att "bara å lon" förr än den blivit ren-
gjord och agnarne frånskilda. Den äldsta metoden, som till och med
nämnes i Bibeln, var att med en liten "kaster-skoffa" (en hand-
skoffa) kasta hela "drösen" (den avtröskade säden tillsammans med
agnarne) från den ena ändan av logen till den andra. Dervid av-
skilde sig säden som var tyngst från agnarne och även den lättare
slösäden blev något tillbaka och kom ej med farten så långt fram,
som den fullgoda säden. Det främsta kallades "framstanken" och den s.89.
säd som ej kom längre än bakom framstanken, kallades "bak-tag".
Detta att kasta "säden" var ett bra sätt att rengöra och sortera
säden, men tog dels ofantligt lång tid och dels var det strängt
att med en hand med all magt stänga en "skoffa" i sender, när
"drösen" var stor, och dels for den personen illa som utförde ar-
betet i det att han fick alla agnarne att falla emot och på sig,
så han blev överhöljd derav och måste inandas dammet. Man skulle

ju alltid kasta emot vind-draget och därför öppnades "lo-dörren", s.89.
den övra halvan eller "lolämnem" eftersom vinden spelade in. Den
som "kastade" skulle stå på knä vid ena ändan av "lon", der "drösen"
också förlagts, laga kasteskoffan full och slanga innehållet långt
fram så att det föll i en rund båge främst vid den motsatta ändan
av "lon". Det fordrades en försigtighet så att alltid kastades lika s.90.
långt fram, annars bleve det sammanblandat med vart annat. Wid skill-
naden, der säd och agner möttes, måste sopas med en "lime" (björk-
kvast) och hellre taga några korn av bättre, ibland sämre än sämre
ibland bättre och till slut begagnades ett såll eller sikt (sigt)
eller "seit") av träspån, att "drötta" säden med, vilket tillgick
så, att t.ex. om der var slösad eller bitar av ax "(gäss)" ibland
säden vid övergångs-gränsen mellan prima och sekunda, så togs ett
litet parti, ejssålllet ens halft med säd och med att stöta med han-
derna ömsevis vid att sållet fördes åt sidorna, så flöt det flöt
det lättaste (slösäden och "gässen") midt i överst. Detta borttogs
med handen och genom att fattar med en hand i var kant av sållet,
med ett kvickt kast i ett slag vända upp och ned på innehållet i
"sejten" eller sållet utan att säden föll ur. Så fördes åter sållet s.91.
åt sidorna som förut och togs bort det sämsta eftersom det samlade

sig i midten tills intet mer av det sämre flöt upp, då nytt parti lades i sållet. Detta sätt att rensa säden kallades att "drötta" och fordrade god övning. Derföre går ännu bland de äldre bönderna ordspråket: "Ja, vänta och se, när det blir "dröttat" och rengjort så blir ej mycket kvar. Jag har sett köksan kunde med ett likandant kvickt kast med "pann-jernet" vända pannkakan om och även sett dem som misslyckats. Sedermera kom den s.k. "harpan" i bruk. Istället för att kasta sädenså hälldes eller östes den i en "skruv", (en kass) ovanpå harpan och rann i en gles ström ned på ett snedt stält rörlikt såll. Strömmen var utsatt för stark blåst från en bläster som kallades "harpe-trumman" och drevs med vev och kugghjuls-växel så att "floktorna" inne i "trumman" sattes i hastig rörelse. Denna luftström gjorde samma verkan som kastningen och därför kallas sädesharpan i denna dag för kastmaskin, oegentligt nog. En massa olika typer av bastmaskiner, rensningsmaskiner och sortere-harpor kommo efter hand i bruk, men de gamle "väderharporna" brukades så godt som uteslutande till 1875, varefter de totalt försvunno eller omändrades och till slut uppkom även "triören". Från 1855 till 1880 var det en livlig spannmålshandel i Helsingborg med Kullasocknarna. De begynte så fort de fått något avtröskat om efterhösten att färdas i långa rader

s.91.

s.92.

med spannmåls-lass till Helsingborg. Bittida ("tilia") om morgonen s.92.

vid 3 a 4 tiden körde bönderna hemifrån Wäsby socken, men ifrån Brunnby socken ännu bittidare (tiliare). De kommo fram i dagbräck- s.93.

ningen i närheten av "stan" der redan på Ringstorpa-backen och Stattena, bönderna anhöllos av uppköpare för de olika spannmålsfir- morna. Der var Harboe, Solberg, Olsson, m.fl. Oppköparne hade en liten messingstunna och liten våg som kallades den Holländska. Med den i hand stannade de böndernas foror, kröpo opp på deras lass, fingo öppnat en av säckarna samt provat kvaliteten med sin våg.

Men de kunde göra stora knep med den vågen, ty som den var så liten (antingen en femhundra-del eller en tusendel av en tunna) och måttet ströks säden av med en rund pinne. Om då det ströks hastigt, t.ex. i havre, så tog pinnen en djup håla i måttet och så fort det var några gram så gjorde det några Hölländska skålpund. Det var väl s.94.

Engelska pounds eftersom Engelsmännen köpte spannmålen. Det var åtminstone mycket likt metersystemet, ty oppköparne sade att 85 Holländska skålpund var lika med 10 Svenska lispund (85 kg). Kom så en konkurrent, så kunde samme oppköpare fylla våg-skålen på nytt och stryka gnidande fram och åter med pinnen och på så vis få avsevärdt högre vikt påvisad av vågen och måste öka priset, ett eller halvt öre pr skålpund. När överenskommelse om köp träffats, kördes fram

till magasinet, der bärare voro tillstädes att bära upp lasset,
(hiss begagnades aldrig). Det skulle starka karlar till att bära
en tunna vete eller råg i sender tre trappor upp ibland, i synnerhet
som alltid hemma hos bönderna måste ett par kappar "godt mål", ty
Helsingborgarna förstodo konsten att mata spannmål, ty om än sådant
"godt mål" mätats, så stod det sig sällan när de kommo till "stan",
i synnerhet om ej bonden gav bärarna drickspengar 50 öre pr lass,
eller en krona för två lass och likväl sjelv bära med om han kunde,
eller åtminstone resa upp säckarna, ty annars då de mätade och
hällde spannmålen genom en gjuten tung rist ner i måttet, så slängde
de och skakade med den tunge risten så att säden packades och ska-
kades ihop flera kappar på var tunna. Men skulle handa det var över-
mått, det fingo bönderna ingenting för, men undermått gjordes av-
drag för. Man kunde få se, i synnerhet om det var godt våglag, en
rad av 12 a 15 spannmålslass vid Ringstorp, Statten eller ovanför
s.k. liden. En tunna vete kostade 33 kronor, en tunna havre 12 kro-
nor och råg 18 a 20 kronor tunnan 1871. På taket till varje spann-
målsmagasin var byggt av tegelsten, ett högt torn, en slags konisk
skorsten, med en snedt stäld skärm över öppningen, så att den full-
komligt skyddade för regn. Denna skärm vred sig efter vinden medelst
å skärmen fastad långt utstående vinds-flöjel. Hela bygget kallades

s.94.

s.95.

s.96.

för "Ria". All säden skulle "rias", d.v.s. torkas genom eldning med svavel, innan den utskeppades. Konsul Olsson hade sitt spannmålsmagasin nere på sjelva hamnplanen och därför ville bönderna ogerna köra dit med sina lass, ty det rände på hästarne åt den svåra och långa "Helsoliden" och likaså åt den andra, i synnerhet som den gamle gatu-stenläggningen var så knagglig och ojemn på Helsingborgs gator, så väl som alla stadsgator på den tiden. Även vid Engelholm var spannmålshandel, och många körde dit. Ofta voro bönderna utsatta för äventyr, både trefliga och farliga, vid sina resor till och från städerna, men att nu skildra sådant skulle föra för långt, varför det får anstå till ett annat kapitel. När Engelsmännen upphörde att köpa spannmål från Sverige, hade lantbruket gått förbi den tiden som vi godt kunna kalla Spannmåls-perioden. Visserligen var det några som köpte huvudsakligast havre. I Kullen var det Nils Olsson i Tjörred och Konsul Killman i Höganäs, samt en J.O.Braun på Wiken. Men till följe den ringa konkurrensen, satte de ned priserna 1886 så långt som 5 kronor för en tunna havre, och 12 kronor för en tunna råg och 14 kronor för en tunna vete. Då begynte ett och annat mejeri sättas i gång. Bland de förste var en dansk som hette Jenssen på Höganäs, och några år derefter begynte kapten N.P.Andersson i Wäsby och derefter Jonstorps mejeri sin

s.96.

s.97.

s.98.

verksamhet. De förste mejerierna begagnade avkylningsmetoder att s.98.
börja med, men snart blev separatorn den allmänna skumnings-metoden.
Avenledes betalades mjölken efter vikt i många år, innan man inseende
det orättvisa i detta, övergav systemet, samt övergick till att
betala mjölken efter fetthalten. Som en kulturbild må omnämnas att
under spannmålsperioden var det en uppköpare för en av Helsingborgs-
firmorna (troligen Harboe) i Ingelstråde i Wäsby socken. Han hette
Per Svensson och kallades allmänt för Halte Per, för ett lytes
skull som gjorde honom halt. De bönder som sålde till honom fingo
ändå köra till Helsingborg med sitt lass, och ibland P. ovanpå,
eller ta hem handelsvaror åt honom, men fingo muntlig rättighet
att gå till ett hotell eller närings-ställe i Kullagatan och begära s.99.
på en "portion" (uttalades "pott-sjon") på Halte Pers bekostnad,
endast de helsade från P. Spisnings-stället hette Berles, och dit
gingo nästan alla bönderna från Kullasocknarne, när de kommo till
"stan". Maten som benämndes "pottsion" var ett par stora köttbitar
med sås och råskalad kokt potatis, samt ett stycke grovbröd, och
kostade 75 öre(36 skilling). När Halte Per kom in till stan skulle
ju han betala. Det gick bra en tid, men till slut (om det var vär-
den som skrivit för mycket eller folket som missbrukat Per Svenssons
kredit) nog av, blev det ätit många fler portioner än de som sålt

sin säd till P. Dermed upphörde den der förmånen. Det egendomligaste med denne Halte Per, var att han aldrig sjelv hade spannmålsmagasin utan betalte handpengar och sade: "När ja sir ifrå så måler du opp så och så många tunnor å de och de slaget och kör te den och den möllan eller till stan, så får du pengar! Ingen tvivlade på P. och han tvivlade på ingen; men lurad blev han ibland. Han förlorade i konkurser ofta, men köpte ändå till var av sina två barn ett hemman, som kostade 25 tusen kronor. Han hade varit fattig gårdfarihandlare, men sålde enbart klöver- och gräsfrö för 30 tusen kr. om året och dessutom konstgödning för mycket större summa, oaktat han ej kunde skriva. Efter hand som det blev mejerier, så bönderna kunde sälja sin mjölk, så begynte de inse att det kunde löna sig att fodra på fäkreaturen, med icke alenast vad spannmål som de sjelvalhade, utan köpte dertill kraftfoder, vetekli, raps- och andra foderkakor. Förut, så länge spannmålen var dyr, fodrades korna mestadels dåligt, då t.ex. ett skålpund smör betaltes med 50 öre eller som det då var 24 skilling och 4 a 6 skilling för en kanna (2 2/3 liter) mjölk, lönte det sig ej att fodra med säd. En bonde som fodrade särskilt uselt, gick till sin rike svåger och beklagade sig över att han måste lyfta opp sina kreatur om vintrarne, för han hade sådan otur. Svågern frågade honom om han fodrade dem dåligt.

s.99.

s.100.

s.101.

"Nej, tycker jag fodrar dem inte dåligt". Nå vad fodrar du med då?
Jo, jag ger dem potatis ("pantoffler)". Nå ja det går väl än, hur
många få de till vardera kon?" Jo, de få tre stycken om dagen. Tre
stycken "pantoffler" om dagen till en ko, tre stycken sager du? Ja,
och halm". Jaså, få de inte mer, ja då undrar jag min själ inte på
att du får lyfta opp dina kreatur. Du talar om otur med kreaturen,
men fordra ordentligt så "godnar" snart oturen. Samme bonde körde
en gång till Helsingborg med ett lass hafre med som då alltid bru-
kades, en tunna godt mål, i varje säck. Som vägen var lång, körde
han hemma ifrån ännu medan det var mörkt. Någonstädes ett stycke
på väga, tappade han så en av säckarne och observerade det inte förr
än det blev ljus. Naturligtvis var dervid intet att göra, utan
fortsätta fram till stan. Aldrig fick han spörja var den säcken tog
vägen, men på tal derom sade han: "Ja, strunt i havren, det var mest
förargligt med säcken för det var en bra säck". Då en tunna kostade
12 kronor hur mycket i värde, mer än hafren, var då säcken? Skatte-
falls-säckarne voro således mycket dyrbara. Så länge spannmåls-
tiden varade, var naturligtvis ändå liten tillgång på mjölk och
smör för dem som ville köpa. De meste köparne som hade hushåll, så
hade de s.k. mjölka-ställe eller smör-ställe i någon bondgård, der
de fingo avhemta vad de behövde på vissa bestämda dagar i veckan,

s.101.

s.102.

s.103.

men annars var det om lördagarne på torget i Höganäs Ryd, dit folket från Kulla-socknarne kommo tillstädes medförande till salu alla slags lantmannavaror (produkter). En gubbe från Rödmosse som hette Nils Christjersson sade alltid: "vad skall det bli för förtjenst, när man säljer en mark smör för tre daler och ger fyra daler igen för en mark (skålpund) fläsk. En annan från samma landsända beklagade sig för sin hustru, när han kom hem från marknaden, att han aldrig fick så mycket för sitt smör som många andra, för köparne påstodo att det var skitt i det (d.v.s. orent). "Nå det ska vi nog kunna avhjelpa härnäst", sade gumman. Nästa gång hon tjernade smör, så klädde hon av sig naken, så det skulle omöjligt kunna bli orent, menade hon. Hon tjernade och fick smör och när det var färdigt-älat, satte hon det i ett fat på en stol, men hon hörde någon ta i dörrklinkan, skulle hon skyndsamt ta lentyget på sig och kom att oförhoppandes sätta sig med nakna kroppen i smöret, så det fastnade der bak. Hon grep då smörklumpen med handen och slog den i fatet igen i det hon utropade: "Då får det gå för det gamla köpet denna gången med". Derför blev det ett ordstäv: "det får gå för det gamla köpet, sa käringen, när hon satte sig i smöret. Smörköparne voro mest gruf-folket, samt folk från fisklägen, som inte själva hade lantbruk. War det godt om smör på torget, så voro gruf- och

s.103.

s.104.

fiskar-käringarne mycket noga för kvaliteen samt togo och rände tumnaglen i smöret och smakade och då var det ju alltid något fel på varan. Antingen var det salt eller inte salt eller "herskit" eller inte godt. Och då hette det: Herre Jöj fyra ualer för de smöiret, de e ju hersk -it, eller salt o.s.v. Men var det ont om smör, så prutades inte så mycket, och tummen rändes inte i så ofta, ty kunde komma någon annan köpare så det kunde bli tvunget att köpa Smäländiga böttesmör, som såldes av smörhandlare och ansågs vanligen sämre än hemsmöret. Bönderna sålde som sagts alla sorters lantprodukter även potatis ("pantoffler") som ju hade strykande åtgång ibland. En trohjertad man från Brunnby socken, han kallades Göinga Larsen, höll med sin vagn på Ryds torg en gång och sålde potatis för billig pris. Folk skockades omkring hans vagn och bonden hade brådt med att ösa i måttet och tömma i köparnas säckar. Han kände inte alla, men sålde ändå på kretit. De lovade ju all a att betala vid nästa avlöning, eller som det hette "räkning", men den snälle säljaren sade ifrån:" att ni få sjelva komma det ihåg för jag glömmer det av". Han fick heller intet för sina "pantoffler". Mellan 80 och 90talet (förra) begynte en ny sorts näring för lant bruket, i det att odling av sockerbetor blev mera allman. Förut hade det visserligen varit ett sockerbruk i Landskrona, men någon

s.104.

s.105.

s.106.

odling av sockerbetor hade inte förekommit i Kulla-socknarne. Landskorna sockerbruk brann en natt troligen 1877 och skenet av branden syntes i hela Kullen. Socker fanns i butikerna men besynnerligt nog var det inte dyrare då än nu, men tager man i betraktande penningvärdet, så var 24 skilling då för skålpund ändå större i värde 57 öre för halvkilo i kristiden. Den sorts socker som mest begagnades då för tiden 1860 var ett slags tunnt hårdt i fyrkantiga skivor, som kallades kaksocker. Man såg alltid en sockerlåda som var plaserad över kakelugnen i en nisch i väggen eller på en murad avsats på kakelugnen i lanthemmen. Man ville ha sockret hårdt så det inte smälte genast i munnen när det brukades att dricka kaffe på bit. En slags numera överflödig tång, sockertång, användes att klippa sönder sockret i små tärningar. Toppsocker fanns även, men användes icke dagligdags, utan vid gille eller tillställningar och ansågs mera odrygt och lösare än kaksockret (rafinaden). Brunt socker som kallades för "bröstsocker" fanns i butikerna och var en slags kristalliserat socker som hängde på trädar och var mycket sötare än vanligt socker. Vidare var det "syrup", sedermera sirafe av en slags mörk vara, som påstods var uppblandat med ox-blod och var mestadels av dålig beskaffenhet. Bönderna fingo för 100 kilo levererade betor en krona och femtio öre, men ville de lägga

s.106.

s.107.

s.108.

betorna i högar eller stukor till vinterleverans, så fingo de 25
öre mer. Att börja med vågade bönderna endast teckna sig för odling
av mindre arealer men efter några år blev det en omfattande närings-
gren efter som de uppövat sig och praktiserat med betodlingen samt
ökat arealen så att mycket lagt arbetsfolk fordrades från andra
landskap. En stor mängd betfolk kommo från Halland, men synnerligast
från Småland, varifrån hela järnvägståg voro fullsatta av bettöser
om våren när arbetet skulle begynnas på betfälten. Efter hand som
bönderna praktiserat med sockerbetodlingen några år, så funno de
snart att det ej lönade sig så synnerligen mycket och att socker-
fabriksbolaget tryckte dem alldeles för hårdt. De försökte då att
sjelva sätta opp ett andels-sockerbruk 1888 vid en station som hette s.109.
Lyckåker, ej långt ifrån Kattarp, men det påstods att de andre
sockerbruks-kapitalisterna skulle ha mutat maskinfirman der bönderna
skulle få maskinerna ifrån, så att de levererade dem försent till
att av-verka den förste skörden betor, och naturligtvis när det
skulle vara till hinders, så ville ej de andre socker-bruken köpa
betorna, utan de blevo upplagda i ofantliga högar vid flere järnvägs-
stationer och måste ruttna opp. Till slut fick vem som ville, köra
och hemta socker-betor att fodra kreaturen med för ingenting. Andels-
sockerbruks-bolaget spelade konkurs och har de andre sockerbruken

Avskrift.

ACC. N:R M. 3705.....

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

köpt fabriken, såsom deras uträkning naturligtvis var. Nu fick inte stationen heta Lyckåker längre utan blev namnet ändrat till Hass-larp, som det nu heter. Många bönder vill ej odla sockerbetor, ty rötterna gingo ner i dränerings-rören och stoppade dem så att rören måste tas opp och rensas och dessutom lönade sig ungefär lika bra att så säd. Men sockerbetsodlingen ha mer och mer utvidgats, blivit en stor näringsgren samt utgör den tredje perioden lantbruket genomgått d.v.s. sädesperioden, mejeriperioden och socker-betsperioden.

s.109.

s.110.

Uppteckningen rör: De gamles bohag, seder och bruk.

I den gamla goda tiden för 85 a 90 år sedan var det inte synnerligen s.111.
betungande för folket med en massa skolor och skollärare som aldrig
kunna få nog lön, utan småskolorna voro vanligen flyttande (ambu-
lerande) ifrån ett ställe till ett annat; till endast de ställen
der det var någon elev som gick i skolan. De som icke hade några
barn som gick i skolan, sluppo också att ha skolan och sluppo också
att betala till läraren eller lärarinnan. Gamla soldater voro mycket
anlitade som skol-lärare, men dels var deras kunskaper ringa och
dels gick barnen ej i skolan mer än deras föräldrar själva bestämde. s.112.
Mina föräldrar hade inte gått i skolan mer än far i sex veckor och
min mor i tre veckor. De hade lärt sig läsa innantill af sin mor
och någon räkning i hela tal fingo de som nogast se i skolan, men
ändå kunde de både räkna och skriva ganska bra. De hade väl skrivit
lite i skolan, men de hade lärt sig sedermera både skriva och räkna
sjelva. Jag mins min far berättade att när han gick i skolan (1842)
hade de en bänk eller långt bord, liksom en sex a sju alnar lång
låda som var fylld med sand, till att lära sig skriva i med en
pinne. När bänken var fullskriven, var der ett lock som passade att
föra längs i bänken, så ströks skriften ut genom att skrivaren

fattade i handtaget på locket och gick med det till den andre ändan av "sänn-bänken", då det kunde skrivas på nytt i den tillslätade sanden. I början av förra århundradet var det nog inte många bland allmogen som kunde skriva. Några kunde inte alls, men en del kunde skriva sitt namn endast, och större delen av allmogebönderna betecknade sitt namn med ett "bomärke". Detta "bomärke" satte de också på kreaturen, då de släppte dem ut på den gemensamma betesmarken, för att var och en skulle kunna känna igen sina. I synnerhet fåren voro svåra att igenkänna utan bomärke. I öronen på fåren skars med en vass kniv, t.ex. så här, som hette 2 grepp och ett skär, eller ett grepp och två skär, o.s.v. Dessa slags tecken kunde ju variera på ofantligt många sätt. Var och en hade sitt särskilda tecken som behölls i all hans livstid, och fick liksom namnet inte ändras, utan begagnade bönderna samma bomärke av son efter far då stället bytte om ägare, så att barn efterträdde föräldrar. På fårekreaturens horn brändes märke och hästar på hoven, men behöfte de senare sällan märkas, dels emedan de fingo vara hemma och dels emedan de voro i allmänhet lättare igenkännliga och voro icke många hästar i bruk hos bönderna på den tiden. En gammal skollärare som hette Cornelius och som varit soldat, brukade alltid ha sina discip- lar att då de skulle lära sig skriva, så skulle de i huvudsak.

s.112.

s.113.

s.114.

studera på att skriva hans namn, och kunde de skriva det rätt, så ansågos de full-lärda i skrivkonsten. Han förestavade då alltid på följande vis: C, u, r, cur, n, e, ne, curne, l, i, li, curneli, u, s, us, det sir ju tydligen Curnelius ditt nöt. En annan gammal soldat, som hette Sjöberg höll skola och flyttade omkring liksom den nyss nämnde Cornelius, i bondgårdarne och undervisade barnen i läsning och skrivning på 1830 talet, var så arg och piskade barnen så obarmhertigt, att det inte var många som höllo ut en hel månad i hans skola. Efter det skrivning i "sänn-bänken" var undangjord och bokstäverna någorlunda av eleverna kända, så skulle en bättre method användas. Då skulle skrivas på paper med gås-pennor som "mäster" kunde "formera" om och om igen, eftersom de blevo slitna. Skiffer-tavlor kan jag inte komma underfund med att sådana begagnades i skolorna förrän på närmare 1860 talet, ty ingen av de gamle nämnde någonsin om att skiffertavlor användes. Troligen användes krita på svart trätavla som ännu begagnas i skolorna av lärare. Senare var klockaren i församlingen också skyldig att vara skol-lärare och undervisa barnen i läsning och skrivning samt förhöra dem i chatekesen. Längre fram på 1860 talet blev skolväsendet bättre ordnat, och alla måste efter "fyrek" betala till skolorne oavsett om de hade barn eller ej. Detta väckte visserligen harm hos dem som inga barn

s.114.

s.115.

s.116.

hade, men försvarades med att de hade bäst råd att betala, då de inte behövde kosta på att uppfostra barn. En folk-skollärare hade sjuhundra riksdalers lön för året, samt fri bostad och s.k. "kofoder". Kofoder ersattes med pengar en viss summa och för den summan fick skol-läraren själv skaffa foder till sin ko, om han hade någon. Hade han ingen, eller föredrog att inte ha någon ko, så fick han kofoder-pengarne i alla fall, att användas till mjölk eller smör efter behag. Nödigt husrum för ko, jemte annat nödigt ekonomihus och brunn skulle finnas. Skollärarne i den tiden voro minst 10 gånger så dugliga lärare, som de nuvarande. Vi fingo lära i folkskolan, Algebra, Botanik, Musiknoter, Euklides, militär-övningar med flera ämnen som i folkskolor icke voro vanliga, utöver vad de hade annars behöft lära oss. Bara fram på 80 talet blev det så uselt ställt med undervisningen, att vid examen hade i tur och ordning inlärts vars och ens bestämda stycke och det frågade skolläraren om. Det syntes och hördes av föräldrar och åhörare som att allt gick som en olja, men det behöftes på hela "terminen" ej inläras mer än det enda stycket som var och en skulle svara på. Presten eller skolinspektören fick förr i skolorna fråga någon av barnen och då gällde vara hemma i mer än ett för tillfället inlärt stycke, men sedan tilläto inte herrar skollärare att varken prest eller skolinspektör

s.116.

s.117.

s.118.

frågade barnen om något, ty de hade ej rättighet att avbryta examen s.118.

hette det. Det hade naturligtvis beslutats på skollärare-möte. Man kunde förstå att när varje rad i innanläsningsboken var förutbestämd av vem den på examen skulle läsas, och varje stycke i alla läroböcker likaledes på förhand bestämts vem som skulle läsa det, att ingen vidare undervisning behövdes förekomma. Skolläraren gick och gjorde sig "grön" en gång jag hörde på examen. Han yttrade: "Jag tror vi kunna ta och försöka läsa, ja vad ska jag säga till exempel sidan den och den som handlar om det och det. Men långt innan han låtsades ta ett exempel "på måfå", så hade alla barnen redan slagit opp sidan och berättelsen i fråga. Hade då skolinspektören begynta att ha barnen till att läst i omvänd ordning än den skolläraren använde, så hade det naturligtvis blivit "klabb" alltihop. En annan skollärare var så pass hygglig, att då presten, som var närvarande vid examen, framställde en fråga till ett av barnen, som naturligtvis ej kunde svara på annat än som var åt var och en bestämt, att då gick genast herr skolläraren ut i trädgården och begynte plocka fram ramarne ur sina bikupor samt inhänga nya. Då presten sände bud till han att ~~det ämnade han alls inte göra~~ han skulle komma in igen, svarade han att det ämnade han alls inte göra sedan presten avbrutit examen. Nå, skolläraren kom inte, ej heller

s.119.

in i skolan mer den dagen utan måste presten avsluta för dagen.

s.119.

Redan då begynte det bliva olidligt, omkring 1880 talet, men har ständigt skollärarnes övermod och oförnöjsamhet stigit sen dess.

Jag mins vår folkskollärare hade en gång 114 st. barn i skolan att

bibringa undervisning, men det ansågs ju snart för att vara omöjligt, men alltjemt i många år, för resten så länge han tjenstgjorde,

s.120.

hade han 40, 45, a 50 barn och gick i land med glans att undervisa till och med i sådant som var öfvervad han behövt lära oss. Men så

hade han sjelv lust och lärde sig under tiden mycket someej endast hörde folkskolan till. Han företog långa vandringar för att botani-

sera och sedermera lära oss o.s.v. Sådana folkskollärare kommer nog aldri g mer att finnas efter vad man kan förstå (som på 50 och

60 talen). Småskol-lärarinnan på 60talet hade alltid omkring 20

och ibland 30 barn att undervisa och ändå lärde de nästan lika mycket i småskolan, som de nu för tiden (1932) lära i folkskolan.

Alla skolor i den tiden, begynte kl.8 på förmiddagen och slutade kl.4 på eftermiddagen, med en halv timmes rast kl.9 förmiddagen och

en timmes rast kl.12 middagen. Inga andra raster och ingen fick gå s.121.

ut utan han anmälde behov dertill. I den tiden beredtes barnen frihet på landet, ifrån den 15 juli till den 15 september, samt från

20 december till den 1 februari. Under sommarferierna hade således

barnen tillfälle att hjälpa till med mångahanda arbete i hemmen såsom höstarbete vid sädens bergning samt rotfrukters upptagning och om vintern sluppo de undan den skarpaste kölden i skolgången, samt kunde få hjälpa till med tröske eller annat vinter-arbete. Derföre dugde ungdomen till något förr i tiden, men nu uppfostras ungdomen mest att vara herrar över sina föräldrar, förslösa på lyx, vad de förtjena och aldrig lära sig taga vara på varken framtid eller pengar. I den tiden voro skolbarnen inte så dyrbart klädda som nu.

s.121.

De fleste pojkarne hade fårskinspels och träskor om vintrarne och om somrarne hemvävda varkens-kläder och trätöfflor. Mollskin till byxor brukades också av en stor del. Flickorna hade hemvävda kläder och träskor eller trätöfflor. Många voro stora "på växten" och nästan fullvuxna innan de lemnade skolan för att "gå och läsa". Skulle de fram och ha avbasning någon gång, så måste "mäster" ta riktiga karlag för att få bukt med dem. War det så om vintern när de hade sina fårskins-pelsarppå, så endast small det i pälsen utan synnerlig verkan på delikventen. Men vår skollärare (han hette S.J.Södervall var Smälänning) behövde högst sällan användas rottingen, han behandlade oss så, att han hade respekt utan att slå, men var det för grova okynne, då slog han med kläm. Efter honom kom flera andra skollärare men ingen så duglig på långt när, som den förre. I folkskolan ansågs

s.122.

s.123.

nödigt att pojkarne skulle lära exercera med gevar (mellan 60 å 70 talet) och vi hade derföre gevar av boke-trä, med jernbeslag till bygelbajonett och kolv. Gevären voro rödpolerade med i kolven inbrända nummer och initialbokstäver till var och en och måste vi sjelva låta förfärdiga och betala våra gevar. De voro mycket prydliga och lätta. En gammal "Skarpskytt" som hette A.Nilsson J:or handledde oss mycket i exercisen, men skolläraren (Södervall) gjorde dock de fleste excursionerna med oss, ut i skogar och hagar och förenade ofta botanik med utflykten. Spektakelmakare fattades inte oaktadt respekten i skolan. Ibland gjorde de en slags luft-tata ballonger av paper, som de spottat på och lade de färdiga ballongerna vid sidan av sig på bänken. När de så slog hastigt med handen på luftblåsan, så sprack den med en kraftig smäll. Den skyldige satt alldeles oberörd och skötte sitt, och "mäster" kunde nästan aldrig upptäcka vem det var, så vida ej någon kamrat förråde honom. Flickorna brukade ofta sladdra och upptäcka pojkstrecken. Ett annat omtyckt skälmstycke var att ha råpotatis och en gåspenna. Då skrevs inte med gåspenna. Denna gåspenna var avskuren, fanet och fästet så att den bildade ett rör. När så potatisen skars i kvarts-tums tjocka skivor, så kunde gåspens-röret föras i skivan, liksom en hugge-pipa och en propp satte sig sålunda av potatis-skivan i röret. Med en

liten träpinne fördes proppen in ett stycke och fördes röret ånyo i potatis-skivan, då en ny propp satte sig i röret. När så den siste proppen pressades med pinnen eller laddstaken in i röret, så gjorde den emellan propparne varande luften motstånd och körde ut den förste proppen med en temligen högljudd smäll. Denna inrättning kallades för "tolla-bössa". Då gällde det efter smällen också för vederbörande att vara obesvärad och dölja verktygen så att i fall det bleve visitation, intet upptäcktes. Bland mera oskyldiga tidsfördriv var, att under lektionerna i ett drag rita femudda-kors eller femton streckar under det man sade: "kråkan satt på kvisten, sade vad hon viste, sade ett sade två, femton ska der stå. Eller skriva trettio streckar under det man sade: "Will du och vill du, och vill och vill och vill du, med mig uti lunden gå, der ska vi råkas och der ska vi språkas, och der ska de trettio streckarna stå".

Widare var samlande av frimärke en omtyckt affär, och de fleste pojkarne hade stora frimärkböcker med påklustrade hundratals frimärke och handel med frimärke var en daglig marknad i hela terminer. "Svåra" (sällsynta) frimärken för oss skolpojkar betingade rätt höga priser, ända till 8 a 12 öre stycket. Det gälde att lura de okunnigaste. Jag mins huru en godsägare-son sålde en cigorie-stämpel, (som han klippt fyrkantig) för 8 öre, eftersom det var ett mycket

s.124.

s.125.

s.126.

"svårt" frimärke, således rent bedrägeri. På så vis kunde äldste och knepigaste samla en hel börsfull med kopparpengar. En Crösus (rik) hade en riksdaler och 36 skilling och bland andra pengar även en 16 skilling av silver (Dansk) å vad vi förundrade oss. De värste frimärks-samlarne blevo fräntagne sina frimärks-böcker, och mästern gömde dem till samlarna lovade att inte handhava handel med frimärke under lektionerna. I den tiden var det fönster på tre sidor i skol-salarne, men endast den gavlen av salen som var i sammanhang med lärare-bostaden var inga fönster. Det var härligt med ljus ifrån alla sidor. Skulle solskenet besvära, så hade vi rullgardiner annars var det skönt att se hur solskenet kom in från olika sidor allt eftersom dagen led. Om middagen hade vi gjort en bläckstreck i fönsterterkarmen när klockan var 12. De som inte hade klocka gjorde sig då ärendet bort för att se efter hur det närmade sig middagen. Råkade de så bli observerade av "mästern", så hade ju lånat en kniv att spetsa blyerts eller griffel, lånat linjal eller dylikt. Sen om eftermiddagen när skugg-spelet dansade in i rummet på golf och bänkar, så gav det en högtidlig prägel åt interiören som aldrig glömmes. Ingen fick ondt i ögonen av genljus. Man får ju ej ondt i ögonen ute i fria luften av genljus? Nu ska helst inga fönster finnas i en skolsal mer än på den ena sidan, mörkt och otrevligt

s.126.

s.127.

s.128.

är det, men när överhet bestämt det, så ska det ju tillämpas. Det var endast $4\frac{1}{2}$ alnar till taket (loftet) i skolsalen och därför förslog värmen. Det eldades om vintern i en stor jernkakelugn med stenkol och värmen derav släpptes inte ut, som nu då snart sagt den halve tiden användes för rännande ut och in, med öppnande av dörrarne. Då hade vi frukost kl. 9 och sen voro vi stilla till kl. tolf. Det var luftventiler i väggarna att öppna efter behag. Eftermiddagen voro vi från kl. 1 stilla till kl. 4 eller endast fem minuts raster. Nästan var enda sommar-examen hade vi klätt skolsalen med blommor och girlander av blåklint och vilda solsickor och vanligen kom en mängd folk tillstädes den femtonde juli. Rester från angränsande socknar och skolinspektören D:r H.A. Witt från Helsingborg, barnens föräldrar, skolrådet presten i församlingen m.fl. Flera gånger samlade vi ihop till dyrbara gåvor och hängde eller stalde på katedern examensdagen att överlemnas till skollärare Södervall. Så fick han en gång en stor väggklocka och en annan gång ett par korgstolar. Vid sådana tillfällen skulle ju inte Mäster veta om någonting utan någon av de äldste pojkarne utsågs att vara kassör och ta emot pengar av oss andre, samt inköpa det som föreslagits eftersom pengarna kunde anses räcka. Vi hade på förhand förfrågat oss hos handlarne om priset på vissa saker. Det skulle ju vara överraskning

s.128.

s.129.

s.129-130

för skolläraren ehuru han troligen nog märkte att något var i görningen. Men ingen annan av varken vikarierna eller efterkommande ordinarie lärare fick några gåvor och voro ej heller så omtäckta som S.J.Södervall. Alla blevo vi när vi överraskat med någon skänk bjudna på kaffe inne i skollärarens bostad och sista gången, då S. hade fått plats i Helsingborg som fattigvårdsföreståndare och vid examen bjöd på kaffe, var gråten och ledsnaden så stor, att vi knappt kunde dricka något kaffe. Men sedan vi efteråt träffade honom i Helsingborg, var han snart nog smittad av staboarnas högfärd och ville knappast helsa på sina forna lärjungar. Högfärden blev hans ofärd, snart levde han över sina tillgångar och förskingrade av omhänderhavda medel, samt dog som det berättades, för egen hand. Men också nästan varenda examen om sommaren hade vi antingen dagen innan eller dagen efter en utflykt, för det mesta till Kullaberg. På skolgården samlades den bestämda dagen 10 eller 12 skjutsar, och alla barnen fingo åka, högtidsklädda och glada, i synnerhet om det var vackert väder. Ibland hände att barnen med skolläraren i den s.k. högre folkskolan också medföljde på samma gång. Så var det till att sjunga sånger, eller visor som vi lärt oss i skolan. Som exempel på hur gemytligheten rådde i Södervalls skola, kan omnämnas, att ofta midt under lektionstimmarne kunde någon begynna så nått att nynna på

s.131.

en visa och trampa takten och detta liksom smittade på de andre, så att även de begynte trampa takten och småsjunga och inom några ögonblick var hela skolan inbegripen i en enda sjungande skara som växte sig starkare och starkare och snart sjöng hela skolan med, full hals någon fosterländsk sång eller visa som vi lärt, och mäs- ter instämde av hjertans lust, så länge den varade, hvarefter han skrattade belåtet. Aldrig blev han ond på oss för sådana, egent- ligen sjelvsvåldig tilltag, Ibland kunde hända vid våra utflykter, att inte det kom så många skjutsar som lovat var och då kunde hända att några fingo gå till fots, och då var alltid mäster beredd att gå med och låta åka i sitt ställe någon annan,. På förhand hade han skriftligen beställt kaffe på ett ställe i Mölle, som hette Bolins (Länsman Bolins föräldrahem). Vi hade att betala vardera 8 skilling för en kopp kaffe med en bulle och en skorpa till,. Annars hade vi med oss, eller fingo vi köpa något bröd, ty hela dagen gick åt, ifrån kl,8 på morgonen till kl,8 på kvällen med att gå från Mölle, eller ibland då skjutsarne blevo överens derom, att köra ända upp till Kullagårdarne, som innehades av kapten Elfverson på den tiden. och marschera ut till fyren, som vi ju samtelige skulle opp i tornet och se urverket och belysnings-apparaten samt gå rundt på en smal avsats som ledde runt fyrtornet utanpå högt oppe. Fyrmästaren hette Backman. Sen skulle ju alltid besökas Silv- pickarehålet och en mängd andra grottor,. Ibland gingo vi till en.

s.131.

s.132,

s.133.

liten sjö, en insjö oppe på berget. I den sjön fanns en slags gula grodor som påstods kunna sjunga och kallades därför "klockgrodor" för sin klock-liknande sång. Skolläraren sparade sig aldrig under tiden han ledsagade oss plockade han blommor som han grävde opp med roten och stoppade i sin botanistportör. Det växer en hel hop växter på Kullaberget, som inte finnas nere på slätten. Vi skulle alla ta med oss hem en liten boke-planta, att plantera i trädgård eller hemmets närhet. En annan slags excursion från skolan var i oktober månad, då några avvästar utvalda, vanligen en 10 a 12 stycken pojkar skulle gå till Krapperups plantering, en furuplantering å strandmarken, vid Öresund i Brunnby socken och insamla ett par säckar Islands mossor, att lägga emellan innanfönstren i hela skolhuset. Sådan mossor växte veterligen inte på något annat ställe i tillräcklig myckenhet, men skolläraren hade fått reda på att der växte sådan och endag var han sjelv med oss i Krapperups förskog. Wisseligen var mossan lätt, men packad i säckarne blevo dessa ej så lätta att bära ungefär 3 fjerdedels mil varföre vi skulle i tur och ordning byta med varandra att bära en säck. Men ibland uppstod tvister genom att antingen någon nekade eller ej bar säcken så många minuter som de andre burit den, och ibland hände ovänskap uppkom i planteringen när latmaskar inte hjälpte till att plocka och samla mossor så flitigt som de övriga. Då blev det vanligen inte mindre än först gräl och sen slagsmål och dervid fick ofröast den försmålige som också nästan alltid var

s.133.

s.134.

s.135.

en av de störste, en hel hop smörj, ty rättvisan var ändå förherskande ibland oss. De störste mente ju som alltid att de kunde göra som de ville emot de mindre. men dessa voro alltid i öfvervägande antal samt höllo ihop och dermed måste rättvisan tillämpas, och lovades även att omtala för skolläraren deras tredska. Men när allt kom omkring och vi kommo hem till skolan med våra mossasäckar, så fingo vi beröm och aldrig föll det någon in att omtala om vi varit ovänner och slagits, ty då kanhända vi fått pisk till, och aldrig mer fått gå till Krapperups plantering att plocka mossor. Vid samma tid som Södervall var i Wäsby var en annan Smålänning skollärare i Höganäs och hette Johan Holm, som även var en av de bäste och dugligaste lärare. En egendomlighet med denne var att han gav vart och ett av sina barn fyra namn i alfabetisk ordning efter varandra. Han fick sex söner och en flicka, således räckte de 28 bokstäverna jemt till. I början av förra århundradet och till dess det blev enskifte, d.v.s. före 1824 var det ganska ansvarsfull syssla att vara "ålderman". Varje byalag hade sin ålderman. Denne som på senaste åldermansgillet utvalts och således alltid tilldelades års-tjänst, hade att tillse att visst antal kreatur från varje hemman finge utsläppas på den gemensamma "fälädsmarken". Benämningen "fälädsmark" kommer icke av fä(kreatur) eller marker, der fäkreaturen utsläpptes, utan av Danskan "Hava något gemensamt. Således betydde "fäläds", som det sedermera kom att heta just den marken som bya-männen hade gemensamt. Var och en av byamännen hade dels hemma omkring sin gård ett kring-gärdat stycke jord som

s.135.

s.136.

s.137.

kallades tøjten eller tovtten, och dels längre i från husen en odlad bit här och en annan bit der om varandra, men var hade ju reda på vilket som hörde till sitt hemman. Fäladsmarken var icke odlad, utan användes endast för bete. Vidare hade byamännen efter överenskommelse var sina skogs- och ängs-marker, vari höggs bränsle och höstades hö. Egentligen var ej så noga med om den som hade en åtting, släppte lika många kreatur på fälads-marken, som den der hade en fjerding. Det var t.ex. en gammal "husare" som hette Dänker; han hade 2 skäppland = $1\frac{2}{3}$ dels tunnlandjord, men släppte 2 a 3 kor och 5 a 6 får på betet. Det som det var noga med, och som åldermannen skulle hålla reda på, var hur många kreatur av varje slag, var och en av byamännen hade utsläppta på fäladen, ty om efterhösten skulle var ha sina igen. Kreaturen drevos visserligen hem var kväll, när det begynte bli kallt. Antingen legdes gemensam "fårapåg" eller "hyre" av byamännen, eller drevo i tur och ordning ett hushåll i sender, hem kreaturen i bygatan. Det kunde hända att räven tagit ett får och då kunde den mist fåret, ej få en annans igen, ty åldermannen hade reda på hur många den och den utsläppt med den mannens bomärke i örat på kreaturen. Därför bestämdes på åldermans-gillet vilken dag det skulle bli utsläppe och då räknades upp vars och ens kreatur av vart slaget, samt uppgavs vars byamans bomärke dertill. Wilken som helst i en by kände även de andres bomärke. De stackars kalvarne och lammen

s.138.

s.139.

fingo utstå svåra plågor då deras ägare skar in sitt bomärke i deras öron. Kalvens eller lammets öra hölls mot en slät bräda, dörr eller stolpe, och med en vass kniv skars olika märken t. ex. <1, <11, <111, <1111, <11111, o.s.v. De äldre kreaturen behövde inte skäras, ty det hade de genomgått i förra tider, sådana tecken kallades, de krokige för grev (=grepp) och de rake för skär, just derav att man grep om örat och skar, då blev skäran krokig, och slätades örat ut när det skars så blev skäran rak. Det blev "grev och skär", vilka märken aldrig gingo ut, så länge djuret levde. Svin, höns och gäss behövde inte åldersmannen ha reda på, ty de fingo gå eller tjudras svinen hemma omkring, men var hade likväl sitt bomärke i grisörat eller gåsfoten, ty det kunde ju hända att de hetsade på i nabogårdarna, och då kunde de komma tillrätta genom samma. Alder mannen skulle även se efter så att varsamhet med elden iakt-togs, ty i den tiden fick var och en stå sin risk emedan inga brändstods-bolag funnos. Wissierligen hjälpte byfolket den förolyckade att bygga igen, men så tätt tillsamman som bondgårdarne med sina halm-tak lågo, så var det givet att dit vindriktningen var, fortsatte elden från den ene gården till den andre, så länge der var någon, i fall elden komme lös, varföre stor försiktighet var av nöden. Vidare skulle åldermannen samla ihop genom bud, från man till man (ty, så kallat "byhorn" användes endast av vakt-pojkarne, när de kommo hem om kvällarne i bygatan med kreaturen, och som

s.139.

s.140.

s.141.

och om morgnarne då de släppte ut dem) om snöskottning ifall mycken snö fallit. Budet gick då från man till man. med upplysning om var samling skulle ske, samt dag och klockslg. Ingen fick lov att låta budet stanna, ty då var han bötfällig. I vilken ordning bud skulle gå var för alltid bestämt. Blev någon av byvägarne för usel, så hade åldermannen att utbuda byamännen att gemensamt köra på lagnings. Man föreställde sig byvägarnas beskaffenhet i dentiden, när ett par hästar eller stora oxar ansågos ej kunna draga mer än 4 tunnor spannmål i ett lass om vägarne voro bra. Landsvägarne voro något bättre, men dem synade läns-mannen, dock skulle åldermannen närvara och ta reda på om byn bleve i böter slagen eller godkänd. Snön skulle även genom åldermannens försorg skottas av landsvägen; annars böter för hela bylaget. Tredskades någon med att inte buda, eller inte komma tillstädes vid väglagning eller snöskottning, så skulle böterna bestämmas nästa åldermangille. Ifall sjukdom eller annat giltigt förhinder bevisades, så undslapps böterna. Aldermannen skulle även tillse om stängsel och grindar vore i ordning och om den på betesmarken befintliga vattendammen behövdes rensas, så att godt vatten vore tillgängligt för kreaturen alltjemt. An i denna dag fins den grävde vattendammen, som kallas "tringe-vanning", på gränsen emellan Pöörninge och Wäsby byars ägor och midt i Wäsby by ej synnerligen långt från kyrkan var också en

s.141.

s.142.

s.143.

stor vattendamm för eldsläcknings- och vattningsbehov, men har på senare tid olovligen igenfyllts. Båda dessa ävensom en i Ingelstråde belägen by-dam, som kallas "sjelen", finnas ännu utsatta på by-kartorna. I "tringe-vanning" har tvenne personer omkommit genom drunkning. Den ene var förenämde Denkers fullvuxne son (Johannes) men den andre, även den en fullvuxen person, har jag glömt namnet på.

s.143.

Wid Walborgsmässan om kvällen den siste april hade åldermannen genom bud, man från man. inbjudit alla de gifte byamännen, eller även änkor eller ungkarlar, så många som voro hemmansägare till åldermans-gille, med angivande att välja ny ålderman. Detta val var på sätt och vis alltid på förhand så gott som avgjort, ty tjänsten förflyttades i samma ordning som böndernas namn räknade upp i kyrkoboken vid husförhören,. Således visste de vem det gällde, men de hade ett gammalt ordspråk som lydde: "Det ska ha namnet å nåt", sa Köler, när han föll i låkan", därför gingo de till åldermansgillet för att välja ny "ållerman". Änka eller ungkarl så snart de vore hemmansägare eller så kallade "åboar", även arrendatorer, kunde också väljas till ålderman och finge änka i så fall, antingen lega en dräng eller hon hade någon son som kunde utgöra tjänsten, vilken aldrig avlönades. När så byamännen samlats och vissa förutnämnda ärende behandlats, bjöds på ärter och fläsk-soppa och dertill en hel mängd brännvin eller öl,. Den seden att bjuda ärter och fläsk har bibehållits vid åldermansgillet ända till dennadag.

s.144.

s.145.

Böter, om det bestämts några, skulle av äldermannen förvaras och överlemnas till näste älderman, till dess kassan behövdes för något gemensamt ändamål, t.ex. en bro över någon bäck eller någon grind ("laj") över allmän väg. Det skulle ju, som det hette, "drickas mar i ben" (märg i ben) den kvällen äldermansgillet varade, men sedermera majsjungningen hörde jag aldrig någon kunna minnas före 1860 talet i Kullasocknarne. Efter som suparne och ölet ökade på märgen i benen, så blev ofta stämningen uppsluppen och gubbarne muntrade sig med varjehanda skämt. Gatorna, de så kallade "gudorna" genom äldermanslaget kallades: "Tura-Gudan, Bräckmans-gudan, Hobergs-gudan, Killbergs-gudan och Hogåra-gudan. Så bodde i byn "Hogåren" i en avgårdarne vid vägen ett litet stycke nordvest om Wäsby kyrka s.146. år 1818 en bonde, liten till växten och dertill på flera vis egen- domlig, varföre byfolket hade åtskilligt åtlöje och s.k. drivt med honom. Denne hette Pål Månsson. Han brukade säga när det kom på tal hur kallt det varit: "Det var så kallt, så jag måste rätt lidja med vantana på", Han brukade också läsa morgon och aftonbön på en gång, "så hade han skilt sig vid det", Men så satte byfolket ihop en rim-ramsa om en lort, som alla de andre bönderna på "älder- mansgillet" skulle giva något utlåtande om i rim med deras namn. Det begyntes så här: "Der står en lort, vid Pål Måns port, den har Pål Månsson sjelver gjort". Det var en held ö te o gava sa Tron Knava. Wi ska han påmmarsen sa Anners Larsson, Wi skatta n på ett s.147. ett par spola, sa Anders Låss Ola, Ja bär en i mitt hus, sa Rasmus

Han står så spändt, sa Jonsa Bent, Ja tror han ha horn, sa Sven Torn. Ja tar en i en skäppa salars Jons Jeppa. Jag gir en på pelsen, sa Tryls Nelssen. Wi slår en i lon, sa Bentsa Jon. Wi ska han i härdsen, sa Anners Perssen, de va tusan va han blänker, sa Johannes Denker. Jag tar en i fången, så den gamle vången. Kanske ännu några liknande epiteter funnos som jag inte kommer i håg. När så gubbarne blevo lite rusiga vid äldermans-gille eller bytesgille och dylika samkväm, begynte ju alltid någon sjunga: "Der står en lort vid Pål Måns port, o.s.v. varvid snart andra instämde med skämt och skratt, i synnerhet om den lille Pål Månsson var närvarande. Även annat skämt hade de för sig, t.ex. att tala om historer eller nyheter. I den tiden, da inga tidningar funnos, kunde spörjas de mest befängda och omöjliga tilldragelser, som naturligtvis någon skämtare släppt lösa och som repeterades från man till man, och blevo vanligen längste värre. Men även nyttiga saker diskuterades, så länge ruset ej gjort sig synnerligen kännbart. Sedan enskiftet gått igenom skulle ju bönderna stänga var för sig och detta alla dåtida stängsel i kulla-socknarne skulle ju ej duga annat än med stenmur. Till äldermanslaget i s.k. Gamla Wäsby var år 1824 endast på ett enda nummer (12) sedermera utsåldt och delat i 12 små hemmansdelar 1880 och delas fortfarande. Då 1880 var 32 hemmansdelar och 27 åboar och en massa hustomter, men dessa angå ej äldermannen numera. Alla bönderna kunde vid enskiftet (1824) läsa

s.147.

s.148.

och skriva, åtminstone sitt namn, men ofta brukades att vid sidan s.149.
om sin namnteckning även utsätta bomärket. Annu i våra dagar brukas
av många att sätta vissa komma eller krokar till namnteckningen,
troligen härledande sig från gamla tiders bruk av bomärke. Senare,
d.v.s. 70, 80 och 90 talens åldermansgille antogo en mera hyfsad
fason ehuru ännu någon gång fyllde kunde taga överhand. Omkring
70 talet begynte det mer och mer att komma i bruk med s.k. "maj-
sjångare" och alltid kom flera skaror eller flockar av ynglingar
till åldermansgården och sjöngo. De fingo alltid hönsägg, men ibland
dessutom traktering. I synnerhet bypojkarne skulle ha många ägg.
Många gånger när bonderna gingo hem ifrån åldermangillet kunde det
falla dem in att gå till några av granngårdarne och sjunga maj.
Vanligen var då bonden på stället med i sällskapet, varföre ytter- s.150.
ligare traktering blev följden. I några år mellan 1910 och 20,
voro åldermans-gillen nedlagde. men ha senare åter kommit i bruk.

De gamles slagtmeter.

I forna tider brukades att ta in får och kor i köket, när de skulle
slagtas. Fäkreatur bedövades medelst yx-slag, men mindre djur såsom
får, kalvar och svin bedövades aldrig. Svin slagtades vanligen ute
på gården. Var det stora svin, brukades lägga en ögla fram om ena
och bakom andra frambenet, med ett starkt rep och taga svinet ut
på gården, der 3 a 4 starka karlar hugga tag och vältra det, efter

mycket galoppande och skrikande upp på, antingen en slagtbänk, eller ett upp och nedvändt salte-kar, der en stark karl tar en framfot i var hand och en annan stark karltar en bakfot i vår hand, s.151. under det svinet av rädsla skriker så det höres i flere byar. Men snart virar slagtdaren ett starkt strecken om trynet (nosen), så det arma djuret ej kan öppna munnen och sås sticker han kniven i bringan och sker det rätt, så sprutar blodet i en stor stråle ut på ett par eller tre minuter. En del svin-slagtdare skulle ha svinet lig-gande på rygg, när de skulle sticka kniven i dem, för att ej "bog-sticka", varpå svinet lades genast på sida. Men råkar slaktarn att sticka fel, så kan djuret få plågas onödigt länge, och åter om han än sticker rätt, men för hårdt så kniven rör vid hjertat, så dör djuret innan allt blodet hunnit rinna ur, ty hjertat ska pumpa ut blodet. Det fördras goda grepp om svinens fötter för att inte s.152. släppa dem när dödsrykningarne påkomma. Mindre svin kunde en pojke med en snara om svinets bägge bakben hålla då en äldre person höll frambenen. Får och kalvar stucks genom halsen, utan bedövning. Legio äro de historier som kunde berättas om huru eländigt en del folk drogos med att slakta svin eller "grisar" som de kallades även om de blivit stora. Somliga trodde svinet vara dött då de gingo in och togo en "sticke-sup", men kunde hända att svinet rymt när folket kom ut igen. Somliga kunde inte få skällevattnet varmt nog och måste raka "svina-hösen" med sin egen skägg-rake-kniv (så

gjorde alltid en skräddare som hette Trolander). Somliga hade så otätt skälle-kar att vattnet rann genast ut o.s.v. Gruv-folket hade bekvämt med att ta sina svin till något av kolschakten eller någon av maskinerna, der kokhett vatten tillhandahölls i en dertill anbrakt ho, gratis på begäran. När en oxe eller ko skulle slagtas, så skulle begynnas att leda in kreaturet kl. 1 a 2 på natten i köket, der det yx-slag som skulle bedöva, utfördes och djuret föll omkull in en halmbädd på golvet, der då kniven stacks i bringan och blodet uppsamlades med en trä-kopp som hölls till såret. Benen voro ombundna med rep, så att medhjelparne kunde vid yx-slaget rycka kreaturet omkull på den sida de önskade. Warför de skulle vara i köket med slagten var tydligen för att inte det skulle vara så eldfarligt med de många ljusen-pråsor som behövdes när det flåddes och de därför ej kunde vara i lagåren, men så kunde ju vänta till dagsljus, ty stora svin måste de ju ta vid dagsljus. Eller också voro de rädda att djurkroppen skulle svalna, då huden ej gick så lätt av. De gamle hade en bestämd avsky för att slagta hästar eller äta hästkött. War det så att en häst blev för gammal eller eljest skulle avlivas, så ville ingen annan än den s.k. "rackaren" eller "nattmannen" åtaga sig detta. Avensom kastrering, s.k. "gillning" av unghästar var "rackarens" vanliga göromål. "Rackaren" kunde äta häst-kött och drog omkring i byarne sökande efter sådant arbete som ingen annan ville åtaga sig. Men han slog hästen i

s.152.—

s.153.

s.154.

skallen med en yxa, att han föll omkull, innnn han stack kniven i bringan. Aven sjelvdöda hästar avtog han huden. Bönderna beredde sjelva sina djurhudar av alla slag. Det som skulle vara till skotyg lades i kar med vatten och ekebark (sönderhackad) tills "nöd-da-tod" gick av, då huden togs upp, skrapades rent på bägge sidor, torkades och smordes med tran och kallades "barka-lär". Men fårskinn och getskinn bereddes med att råa beströs med råg-kli och krossad alun varefter de fingo ligga någon tid på torrt ställe, ej så kallt att der frös. Sedan blivit torra togos de och "räcktes" över en stols-rygg eller dylikt med ett verktyg som kallades "räcke-spa'n" (spaden). Denne var en spade eller kniv tvärt på ett skaft med en underarmhålan passande "krycka" och hölls med ena handen bredvid kniven i ett hål i denna och töjdes och "räcktes" derigenom skinnet men kniven eller "räcke-spa/n" fick inte vara vass eller slö i eggen, så att en del köttslimsor och hinnor avlägsnades utan att skada skinnet. Skinnen blevo krit vita, men till pälsar brukades ofta att färga skinnen med "gul-ocker". Dock var det en mängd av folk som begagnade fårskinnen vita till pälsar. Socken-skomakare voro även sadel- och selmakare och sockenskräddare foro omkring i byarne. Bägge slagen av yrkesmän hade sina gesäller och verktyg med sig. Sy-maskiner fanns ju inte utan allt måste göras för hand. Det blev till en gåta. Vad är det som man längtar ofantligt efter att få, men längtar ännu mer att bli av med sedan man fått det.

s. 154.

s. 155.

s. 156.

Jo, Socken-skomakaren eller Socken-skräddaren. En del "rackare-
arbeten" gjorde likväl bönderna sjelva, t.ex. "gilla"(kastlera)
grisar och gilla till och med suggorna och gilla baggar, bockar
och han-katrar. Det kallades att "snitta" suggorna. Små tjurkalvar
gillade bönderna sjelva, men stora tjurar och hästar skulle alltid
"rackaren" kastlera. Gäss, änder, höns och fågel-vildt samt annat
vildt och bi slaktade de sjelva. Bikupor funnos nästan hos alla
bönder och honung var det huvudsakligaste sötningsmedlet. Men bien
"slajtades" på det gamla barbariska sättet, medelst rökning och
svavel. Många döda bi kvarstannade i honungen och måste bortplockas
varjente honungen kunde få smak av svavelröken. Ännu så sent som
1890 var det långt ifrån allmänt bruk att bedöva får, kalvar och
svin vid slakten. De gamle togo omsorgsfullt vara på "svina-toet",
ty det var nyttigt i synnerhet av gamla stora svin, då det skulle
plockas ryggborsten till "skomakare-borst" att sätta på becktråden,
när skotyg skulle sys. "Svina-to" tillsammans med "horsa-hår" (så
kallades taglet av "man-en" och svansen på hästar) kunde de gamle
sno eller spinna ihop till rep, som voro rätt starka och togo föga
intryck av röta. Nöt-håret eller som det hette "nödda-to-et" spanns
tillsammans med något "fåra-to" (ull) och vävdes derav häst-täcken
vagns-täcken o.s.v. Några hade stora kryll-håriga (lurviga hundar)
som de klippte "to-et" av och blandade ibland "fåra-to" och spunno

s.156.

s.157.

s.158.

derav garn, som skulle vara att sticka i tå-spetsen samt i hälarne på strumpor och i fingrarna på vantar, enär det ansågs mycket varmare än fårullen. Varje lördag var det mat-torgdag i Höganäs Ryd och år 1880 var hållande i rad vid timmergårdsplanket, 22 slaktare ifrån Wäsby, Brunnby; Jonstorp, Wiken och Höganäs bruksförsamling. Veterinär-besigtning förekom, men ibland tyckte "djur-doktorn" att det var för tidigt att stiga upp kl. 6 om morgonen varföre slagtarne ofta fingollåna lampan och stämpeln samt stämpla själva så mycket de behagade, bara de betalade. Men i förra delen av århundradet var ju ingen veterinär, annan än "rackaren" och det gick nog lika bra, ty alla bönder måste ha insigt i kreaturs-behandling. Det brukades vid slagtt av får eller kalvar, att sticka hål och sätta in ett rör, samt derigenom blåsa in luft mellan hud och kött, varvid huden lossnade ifrån köttet så att gick lättare och fortare att flå, men senare tidens kontrollörer och helsovårds-myndigheter förklarade att köttet bleve giftigt genom den luften som inträngde i detsamma, varföre det blev förbjudet till stor förargelse för slagtarne, ty köttet svällde och såg fetare ut genom blåsningen. "Opp-blåsningen" fortfor till omkring år 1890. Köttkvarnar hade de gamle intet, utan brukades att hacka köttet med en vass yxa på en "eke-knubler" eller "hacke-brätt" med ändträt, så att det vände uppåt att hacka på, med en särskild "hacke-kniv" som kunde fattas med bägge händer om det hand-tag som var vidfäst kniven med 2 svetsade jern.

s.158.

s.159.

s.160.

Sedan köttet tillräckligt fint hackats, stoppades det genom "pölsehorn" i kreaturstarmar. Även blodkorven gjordes så tjock-flytande att den kunde stoppas med tummen genom ett horn-rör "pölse-hornet", men detta var i flera storlekar, allt efter tarmarnes "fjelsterns" storlek byttes de om. När tummen användes att stoppa korven kallades det att "fjela" pölse. Som det var mycket besvär att rengjöra tarmar, så ha slagtarne brukat sedan 1880-talet att köpa konstgjorda tarmar, pappers-fjelster och stoppar det maskinmalda köttet i med maskin. De gamles sätt fortfar ännu bland allmogen, der man kan få se "vämna-pölsor" och "bänna-pölsor" stora som kálhuvud och när skivor skäras av pölsen bli de 6 a 7 tum tvärs över. Alla pölsor, (benämningen av Dansk härledning) tillslötos med vassa torkade träpinnar ("pölsepinnar)". Flottet av alla kreatur, utom hästar, kunde stelna i hårda klumpar, när det blev kallt, men häst-ister och flottet av sälhund, som koktes stelnade aldrig, utan förblev flytande, varföre det också användes, dels att smörja skodon, seltyg och maskiner, (t.ex. svarvens eller hand-kvarnen) dels till och i synnerhet, till lyseolja. Detta flytande fett kallades för "tran" och försålles av alla handlande i den tiden och användes även i gruv-lamporna av kolhuggarne. Men handlarne hade också på 60 talet den smuggelseden, att om någon ville köpa brännvin och den var andra kunder i butiken, så skulle denne någon begära på tran, så syntes och luktades på flaskan nog, vad meningen var ty tran

s.160.

s.161.

s.162.

luktade vanligen otäckt illa. Blåsan av alla djur som slaktades i utom hästens, togs alltid tillvara och användes på flera sätt. Barnen fingo en omtyckt leksak av den upp-blåsta och torkade "bläran". (Namnet efter Engelskan the blader och i gammalsvenskan sägs om halvstor pojke" påga-blar". Två kort i kille-leken heta Blaren, allt betyder bläran (blåsan). I blåsan som leksak insläpptes några torr a ärter, som skramlade när blåsan blev torr. Och då den torra blåsan blåstes halv upp, samt ombands med entråd med flera "drag-öglor", drag-lyckor; på så small det som pistolskott när blåsan uppfylldes med luft genom kraftig uppblåsning. Även begagnades "bläre-skinnet" till sårplåster pålägg eller små-fönster-ruta. Pung skinnet av baggar, s.k. våra-koddar" och av tjurar, torkades krängda över en rund trä-kloss och uppfästes på väggarna i "hugge-huset" snickare - verkstaden) att förvara söm och småsaker. Dessa skinn-påsar kallades också "söm-taskor". Men själva han-lemmen hos tjuren skars ut vid slakten och torkades samt blev en battong, som aldrig gick sönder och användes att tukta levande tjurar. Denna battong eller piska kallades för "tjuramien" och var i en kraftig ryktares hand en verklig skräck för bångstyriga tjurar och hingstar. Av hornen gjordes hornskedar, kruthorn, pölsehorn, "härstens-horn" och även brännvins-horn i stället för glas- samt vallhorn. De senare av bok-horn. Även svarva horn till små munstycke och proppar kunde många av de gamle bönderna. Huvudet av slagtat får kallades för "fåra-vinan,

s.162.

s.163.

Avskrift.

ACC. N:R M. 3705

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

s.164.

och av slagtat svin för "svina-hösen" och ena fläckta halvan av svinahuvudet kallas för "fyr-låsen". En man ansågs ej ha goda tänder, om han inte kunde krossa all benen utom ett i en kokt svinafot av årsgammalt svin. Sen 60 talet brukade inte bönderna sjelv slagta sina svin, utan särskild informerad man gick omkring i gårdarne efter tillsägelse och slaktade deras svin för 12 skilling, men om någon år 24 skilling(3 daler) stycket. Att steka hela smågrisar om eller till jul förekom aldrig bland allmogen. Det ställde alltid sina suggar så att inte de "färgade" (grisade) om efterhösten, ty de sade efter bondpraktikan" att jula gris och Påska kal, de gör bonden gal, men jula kalv och Påska gris de gör bonden vis. Således blev den inga smågrisar till jul. Slakterier funnos inte och den meste kreaturs-handeln försiggick på marknaden.

Begravning.

Då någon menniska dött, måste genast ställas om ringning i kyrk-klockorna fortast möjligt. Detta skulle alltid vara vid tio-tiden på förmiddagen, så att om dödsfallet skett efter klockan 10 f.m. så kunde inte ringas förr än dagen efter. Sådan ringning kallades för "själe-ringning". Bud sändes till sex a sju dugliga nabo-karlar om det var stort lik, men endast 5 a 6 karlar om det var litet lik. om de ville hjälpa till att ringa i kyrkan ehe- ~~graxixxkyrkogårdenx~~

s,165.

och "grava" i kyrkogården för den döde. Wart hus fick också sjelv gräva "gravar" till sina döde på den tiden före 1875 i Wäsby. War det stort lik, så ringdes höst i en halv timme, minst 20 minuter. Men var det ett litet lik, i 10 a 15 minuter. War det för mankön det ringdes så skulle den stora klockan slå först och var det för kvinkön, s.166. så skulle den lilla kyrk-klockan slå först. Även skulle iakt-tagas att när det för mankön börjat med den stora kyrk-klockan, så skulle också slutas med densamma och likaledes när det för kvinkön begynts med lilla klockan så skulle också slutas med densamma. På det sättet kunde folk, så långt klockorna hördes tydligt, dera veta om det var man eller kvinna, stort eller litet lik. Ringarena kommo så tidigt till sorgehuset att de medhunno äta frukost och dricka något, var- efter de begåvo sig i väg till kyrkan. War det så ifrån Höganäs eller Lerberget, der det var från Lerberget tre "fjärdings-väg" och Höganäs en halv mil till kyrkan, så fingo de begiva sig tidigt på förmiddagen hemma ifrån. Merendels kunde vi kyrkoby-boar höra på ringningen om ringarena voro från Lerberget eller Höganäs, ty de klamrade för det s.167. mesta dåligt med att ringa. Sällan kunde de börja och sluta ordentligt, utan klockorna pinglade sedan de varit tysta eller fingo de kläppen ("knevelen") på den stora klockan, att falla på nedkant i stället för att stå uppåt, allt beroende på deras ovana att ringa med kyrk-klockorna.

När vi hörde huru få kunniga ringarena voro sade vi," nu är någon död s.167.
ifrån fiske-lägena". Kyrk-klockorna skulle ringas med långa tjocka
rep (tåg som kallades för "sträng"). Två "strängar" i den stora och
en i den lilla klockan. "Strängar" voro påsydda med läder, der de kunde
komma att ligga över kanten på klockan när hon gick opp, emot en, och
fordrades gånka mycken övning och försigtighet att inte klockan tog
strängen ifrån en. Den lilla klockan kunde ringas så, att hon gick s.168.
över rundt axeln och om tio man än hållit i strängen, så tog hon då
strängen med våld ifrån dem om inte de ville följa med över. Men den
stora kunde inte ringas över, ty den stötte då emot en grov eke-bjelke
som låg skruvad på "stolen" midt över klockan, men den kunde ta strängen
med kanten om ej ringaren var försiktig, ty vardera strängen var fäst
i en träskakel från axelträt vid sidan om de grova jernhillorna på
på detta och om strängen slappades var det farligt. Händes så olyckligt
att någon släppte eller blev fräntagen strängen av klockan, så var det
mycket farligt om repet slog sig om någon och det har händt åtskilliga
gångar att folk blivit illa ryckta och slagna derigenom och ringningen
måst avstannas innan strängen kunde åter lagas. Då man tog i gång
"Storan" och fått henne nära opp, så skulle tas "bak-tag" så att "kne- s.169.
velen" (kläppen) kom att slå mot överkanten, annars föll den ned på
underkant, då den hoppade liksom skrattande och kunde inte ändras under
hela ringningen. Ikadant när "Storan" stannades, skulle mannen vid sin

sida låta klockan lyfta sig opp så att han kunde ta om eller mot "knevelens" handtag underst nederst på "knevelen" och mota denne så att han inte fick slå och mannen vid motsatta sidan gjorde likadant, så blev klockan tyst och fick heller inte slå sen hon varit tyst, ty det ansågs skamligt för ringarne. Man fick aldrig låta klockorna pिंगla tills de slutade a v sig sjelva, liksom jag har hört på många ställen. Derfor skulle vara sex eller sju ringare ty det behövdes att de avlöste varandra. Tre behövdes att hålla i gång, tre andra att lösa dem av, eller fler. När de har ringt, skola samma personer "grava" en grav på kyrkogården. Vart hemman hade fått ringgravplats i den och den byns kyrkogårds-andel, liksom vart hemmans Nr hade sina visse bänkar eller "kyrke-stolar" tilldelade inne i kyrkan. Men dessutom fanns allmänna samt "sjelvspillinga" - gravplatser. Verktyg fanns i "materials-huset, en 15 alnar lång och 9 a 10 alnar bred gråstens- "länga med tegeltak på, belägen i "sjelv-spillinga-vrån" (Nord-östra hörnet i den gamla kyrkogården). Nästan alltid voro hemmens kyrko-gårds lötterna upptagne, så der var inte plats till fler, på grund av att de der liggande liken vore för nya och då anlätades allmänningen, men der var det mycket villsammt, ty det var inga gångar utan sned-stigar hit och dit, endast storgången rundt hela kors-kyrkan. Stora träd, tårpilar 7 a 8 alnar höga syrenbuskar, kastanier, manshöga rosenbuskar, således

en härlig skogs-park dit också om sommarkvällarne folk gingo och hade sina bänkar i små trevliga lust-hus och till och med under Guds-tjensten blevo många sittande samtalande tills predikan var slut i det närmaste, då de gingo in i kyrkan för att höra kungörelserna. Men härligt var likväl när lång-väga kyrkobesökare, t.ex. från fiskelägen Lerberbet och Höganäs, som hade gått lång väg, att de kunde få vila sig på bänkarne under de stora kastanjerna som sommaren i fall de kommo 1/2 timme för tidigt, och inte som nu ingenting utan der de själva vid sitt monument och nu får inte finnas annat än ödesten och grus över allt på kyrogårdarne. Bland verktygen till att gräva med fanns ett nära tre alnar långt, rundt och mycket spetsigt och vasst spjut eller jern-stång med en bred ögla på övre ändan föra att känna efter i jorden om der var nya starka lik-kistor eller multna eller inga. På en sådan kyrkogård s.171.

som Wäsby av endast omkring ett tunnlands område hade genomgrävts överallt många gånger på de 4 a 5 hundra åren, der också myllan utvisade omkring tre alnars djup över allt tydande på omgrävning ofta. När man även alltid säkert fann en mängd ben, ja sednaste grav jag var med om att gräva på den gamla delen av Wäsby kyrkogård, påträffades 7(sju) huvudskålar, som vi efter noggrant betraktande försigtigt nedlade igen hos den åttonde syndaren. Kyrkogården hade troligen ej utvidgats sen kyrkan byggdes. Men senare har den utvidgats med $\frac{1}{2}$ tunnland 2 gånger s.172.

s.172.

under 40 år, och nu är snart nytt behov att utvidgas förestående. Orsaken är de många grav-stenarne. Vi antaga att ringarne medelst den vasse jernstången förvissat sig om att det är fritt för likkistor av starkare virke, så att det utan hinder kan grävas, varför arbetet fortgår, så att en efter en annan avlöste varandra tills graven blivit nära tre alnar djup. Många ben kastas opp, de levande mäta med de dödas lärben, på sina egne om de döde varit större eller mindre karlar och flera huvudskålar jämföras med varandra och förete olika skapnad eller form. Ibland påträffas flaskor med vätskor, troligen vatten varmed liket tvättats, även brännvin. Många av de gamle hade den tron, att om någon som hade en sjukdom eller utslag och annat tvättade det sjuka stället med vatten vari liket tvättats och tog det vattnet på en flaska som korkades och medföljde liket i kistan i graven, så tog den döde sjukdomen med sig i graven och den levande bleve befriad derifrån. Två personer satte tungan till vattnet i sådana små flaskor, som funnits hos lik, och fingo strax derefter ett exem i hår och skägg, vilket utslag de aldrig fingo botat i allt sin tid, i 50 år och derefter. De trodde det var brännvin på flaskorna, ty korken hade ej förmulnat men liket var förmulnat. Således hade vattnet ej kunnat avdunsta ur flaskan på möjligen 30 års tid. Några trodde, om man tog den dödes hand och förde den till något sjukt ställe och sade till den döde: "Will du

s.173.

s.174.

N.N. taga denna sjukdomen med dig i jorden, så vore jag mycket tacksam. s.174.

Äter andra togo hem något ihåligt ben, en ryggkota eller ihåligt avbruten benripa att hålla te eller mjölk igenom och så dricka teet eller mjölken, det skulle hjälpa för flera sorters sjukdomar. Det kallades att låna "köregårs-ben". Man skulle dervid säga: "Nu lånar jag detta ben av dig, men lovar att komma igen med det, på den och den dagen."

(På allmoge dialekter: Nu lånar ja ditta bained å de, men lå ar add komma igen mäd på den å den dan") Glömdes då att lemna igen benet på s.175.

bestämd tid, så skramlade och hoppade det på hyllan eller rummet der det lagts, och ville tydligen hem igen till kyrko-gården. D.v.s. det skramlade endast om nätterna. Bjudning till begravning skedde ju alltid muntligen före 1860. Den som gick omkring och bjöd, kallades för "bailman" och uttryckte sig så här: "Jag får underrätta er om, att den och den är död" och jag ber er så många som kan komma ifrå vara välkomna den och den dagen och timmen, och följän te joren, och sen efteråt bjudes vad huset förmår. Wid kyrkan ska vi vara framme kl. så och så". Bjudningen kom alltid några dar innan begravningen, ty man skulle ju hava tid att bereda "förningen", (som är beskriven på annat ställe). Lik-kistan beställdes, men vanligen togs snickaren hem till bondgården och gjorde kistan (före 1845). Kistorna gjordes buktiga även i locket och dertill måste eldas på brädernas undersida och blötas samtidigt s.176.

vatten på översidan. Detta skulle försiggå i den öppna spiseln i köket. s.176.

Intet fanns lik-kist-skruvar, utan locket spikades på med hammare och spik. Detta skulle vanligen snickaren göra. Kistorna målades med lim och kimrök (sot) svarta, men på senare tid limades krossad stenkol på dem och vitt beslag till skruvar med kors och stjernor. Rep-hankar sattes i sidorna på likkistan, men de voro obehagliga för sin böjlig-het i det handen kom i beröring med det vassa stenkolet varav sår kunde uppstå. Senare sattes jernhandtag. Liken kördes aldrig på vagn och buros ej med långa lik-hand dukar (lik-hänkle) utan sattes kistan på en bår, som liknar ett bord med halv-alns-långa ben. Bår-skivan något över tre alnars längd $1\frac{1}{4}$ eller mer i bredd och i längd-riktningen en stark arm i vart hörn $1\frac{1}{2}$ aln i längd och med en utskuren avsats eller huvud vid ytterändan, för att ej så lätt glida av bärarens axel. Wid likfärden fattade fyra karlar i var sin bårstångarm och lyfte upp båren med den på samma plaserade lik-kistan på axlarne och buro med ombyte hela vägen till kyrkan. Liken gjordes fina, tvättades och rakades (om det var skäggiga som brukade rakas) samt kladdes med vitt linne med många på bröstet vackert veckade fållar och blommor sattes i den dödes händer, samt lades myrten buxboms-kvistar i fållar och veck. Unga flickor kladdes ofta med myrtenkrans på huvudet. Vanligen var det i varje fall by någon erfaren gumma som kunde kläda lik. Denna till-

s.177.

s.177.

s.178.

s.179.

kallades och fick ersättning en massa matvaror hem med sig. Den som
åtog sig att raka ett lik, fick vanligen den dödes rakkniv för besväret.
Sedam begravningsfolket styrkts med mat och dryck uppmanades så många
som hade lust att se den döde innan locket spikades på kistan. Det var
också sed att en del (i synnerhet barn och ungdom) gingo en a två dar
innan begravningen och tittade på liket, der det låg prydt i kistan.
Sådana tittare bjödos på vin. Gammal vidskepelse förmälde att om någon
som spekulerade på att gifta sig med änkan efter den aflidne, passade
på att vid något tillfälle osedd nypa liket, den döde mannen i näsan
medan ~~han~~ han låg i lik-kistan, så skulle denne någon få stor framgång
i sitt frieri till änkan. När besigtningen varat ~~en~~ en stund, tog lik-
kist-snickaren spik och hammare, samt sade ifrån att nu fingo de som
ville se ~~liken~~ komma genast ty nu spikade han locket på. Han slår då
i spikarna, vilket är det mest fula ljud man kan få höra (liksom klämt-
ning för elds-våda). Nu bäres kistan (om ej vädret är försvårt) ut ur
likrummet, som varit behängt med vita ~~lakan~~ lakan för fönstren och ibland
även väggarna, samt i enstaka fall, dekorerade med svarta fårulls replik
nande kardor istället för girlander. Kistan ställdes på båren och någon

person som vanligen anlätades i byarne vid begravningar, läste psalmer, s.179.

predikade och höll tal. Sådana predikanter kallades för "stenors-prester"

och deras predikan "Stenors-tal". Om det var väckert väder kunde en sådan

talare hålla på i $\frac{1}{2}$ a $\frac{3}{4}$ timme. Ibland kunde någon av otålighet half-

högt yttra: "Håll nu opp", eller "Nä nu ge vi väl fan att stå här längre".

Ifall ingen "stenorsprest" var tillstädes ~~kan~~ brukades att männen avtog

sina huvudbonader och var för sig ~~samlar~~ sjelv både en kort bön. Lik-

procesionen satte sig i $\frac{1}{2}$ gång och ett par män gingo före prestav, men s.180.

ett par svartflorbehängda stakar begagnades aldrig förr än efter 1875.

Det var ett ganska ansträngande arbete att bära lik. Sjelva bären av

grovt timmer, var i sig sjelv tung, men ett stort lik med kista, i syn-

nerhet lång väg, var ej någon lätt börda. Ombyte av ~~hästar~~ bärare måste

ske rätt ofta och kunde försig-gå utan att stanna, eller taga ner bären.

Men vore så bärarne inte lika långa så fingo ofta de minste bära mera

än de store, och skulle även ses till att inte liket ramlade av bären,

som någon gång inträffade. Så t.ex. berättar sägnen att vid en likskaras

passerande förbi Lönnskog, der det bakom gården vid norra sidan var ett

blött kärr, att bärarne förlorade jemvigten och bären höllde så att likkistan föll av i en vattendam vid vägen och liknande skulle en gång ha inträffat i Ingelsträde vid ett vattenbäcka drag som kallades Skelen. Många supar före af-färden kunde också orsaka vinglering med likbären.

s.180.

s.181.

För att komma genväg emot kyrkan var vid enskiftet undantaget s.k. "kyrko-stigar" på tre håll emot kyrkan i Wäsby. En ifrå Bräcke över Tåga-lycke, Knapa-lycke, Prest-gården, En från Pottenburg genom Steglinge och en från Ornakärr genom Håkantorps Prästgården. På dessa stigar var vid varje ägo-gräns en stenmur och en bekväm lagd trappa av stora stenar som kallades för "stätt", der liken skulle bäras över och ingen fick köra eller rida på kyrk-stigen. Oppe i "ly-hålet" på den sidan av kyrk-tornet åt det hållet var ifrå man visste likskaran skulle komma, stod en man av ringarena på vakt eller utkik. När han kunde se lik-skaran på 10 a 15 minuters avstånd, så gav han tecken till sina kamrater att begynna ringa, och då skulle iakttagas samma regler som vid själ-ringning angående klockorna. När processionen kommit fram till kyrkogårds-grindarne mötte presten och klockaren som gingo sjungande före likskaran till graven der bären nedsattes och kistan med rep nedsänktes i graven. Som en särskild hedersbevisning var att fyra personer på förhand tillsagts att bära bären eller liket från kyrko-

s.182.

gårds-grindarne till graven. Wanligen var det slägtingar eller särskild s.182.

goda vänner till den döde, utsedda härtill. Aldrig bars liken in i kyrkan för att jordfästas. Om det var aldrig så ondt väder, regn eller snöyra, så voro de derute. När skaran nått fram till graven, gav en av männen en vink emot utkiken i lyhålet, och denne åter vinkade till ringarene att stanna (tala med varandra var omöjligt) så länge klockorna s.183.

gingo och då skulle det ske med följande av reglorna, neml. att om det var mankön slog storklockan sist, och kvinkön lillklockan sist. Noga, ty hela skaran gav akt derpå. Pikar och smäde-ord fingo de sedermera på begravnings-gillet om de klabbat dåligt med ringningen. Det var möjligen helt andra ringare än de själv ringt och "gravat". (senare då ej bår begagnades, stannades klockringningen när processionen nått kyrk-grindarne, der presten och klockaren mötte, gingo före, och klockaren sjöng av alla krafter, fram till graven). När jordfästningen, talet och sången var slutat, gavs ett tyst tecken till tornvakten och av denne till ringarena, som hade sitt att iakttaga, börja och sluta efter reglerna. Presten och klockaren avlägsnade sig, om de bjudits till gillet hem efter sin skjuts. Men under det klockorna ringde, fattade begravningsgästernas manliga närvarande spadar och skyfflar, vilka ditsatts i jordvallen av ringarne och igen-skotta de graven. Kransar brukades aldrig eller sällan i den tiden, men de efterlevande slägtingarne

s.184.

brukade sätta levande växter, blommor efteråt en annan dag. När männen som avlöste varandra vid arbetet, hade kastat igen graven, så gjordes kullen fyrkantig och vacker, varefter den slätades och klappades med verktygen, varefter alla både spadarna och skyfflarna lades i en hög ovanpå gravkullen och alla männen avtog sina huvudbonader och bade en kort bön, tyst för sig själva, varefter hemmarschen begynte, så fört ringarna tillslutit "ly-lämmarna", kommit ner och satt in verktygen i materials-huset, låsat och inlemnat nycklarna i klockaregården. På senare tid blevo folket så högfärdiga och lata, att de syndare, som fingo fatt i en spade eller skyffel för att kasta igen graven, ej blevo avlösta utan måste slita så svetten rann, så att till slut ingen ville befatta sig med att göra något och så blev det att lega någon, och blev även lejt för både ringning, gravning, sammanringning, helgmålsringning m.m. omkring år 1880. Det var också ett ganska obehagligt göromål, när folket vore fintklädda med stjärkskjorta, manschetter och blanka fotbeklädnader, att trampa i den våta jorden, i synnerhet om det regnade, eller åter, om det var torrt, så sand och jord yrde. Ibland hände att den ene oförhappandes kastade en skovel jord på den andres vite manschetter eller på en annans benkläder. Det kunde också hända att det tjock käle ("fjete") i jorden, och vid "gravningen" bräckts opp stora "klumpar" eller det frusit till jordklumpar efter "gravningen"

s.184.

s.185.

s.186.

s.186.

då måste dessa kastas i graven med försigtighet, att först en del finare jord kom ner, annars kunde kistan krossas genast. Men annars om det var kallt, så var det en god och uppvärmande gymnastik för den, som inte var lat eller högfärdig. Efter hemkomsten från kyrkan skulle begravningen firas med ("kanna och med krus") med stor middag, vanligen bestående av färsk köttsoppa med många supar. I den tiden brukade värden i huset sjelv traktera gästerna med brännvin, men som det var omöjligt att han ensam skulle kunna medhinna traktera 70 a 90 personer sittande i flera olika rum i husen, så utsågs eller anmodades av värden någon eller några passande manspersoner att vara traktörer vid de andre borden. Om traktören var av den rätte sorten så lockade han eller trugade gästerne på allehanda vis, att supa mycket mer än de velat om de rådt sig sjelva. Så t.ex. kunde traktören ifall ynglingarne ej ville supa tillräckligt, att traktören hällde supen antingen i rockfickan eller till och med i kragen i nacken. Derföre blevo också många rusiga och det ansågs för en duglig traktör, när gästerne blevo högröstade, så att det hördes in i de övriga rummen i huset. Traktören måste dock se till att han sjelv inte blev överlastad, ty många av gästerna fordrade att han skulle "syppa dem te" (supa dem till) eller skåla med dem genom att stöta de fyllde glasen tillsamman och säga: "skål, samt dricka ut. Händet att traktören vid ett gille blev "full" så han ej kunde

s.187.

fullgöra sitt uppdrag, så blev han för alltid kasserad och dugde aldrig s.187.

till traktör mera i hembyn. Alla gästerne skulle sitta till bords på en gång och bord, stolar, porslin, skedar, knivar och gafflar, stora kaffekettlar, stora förtenta kettlar m.m. lånades i nabogårdar. Bord s.188.

och bänkar hade även av bräder provisoriskt anordnats dagar innan, belagda med linnedukar och täcken. Efter "förninga-kupornas" öppnande togs fram mat i flera dagars begravnings-gille i den gamla tiden, men senare efter å 1860 användes i stället för "förning" ett sätt att man och hustru hade med sig en halv eller hel kanna vin i en lerkärls-dunk, och en socker-kaka eller "krok-kanor" gladerade med vitt socker, samt den dödes initialer med svartsaft skrivet på varje "krokan". Dessa voro krokiga bakade på buktiga plåtar. En finare flaska och glas lånades på stället, och så gick, än den ene med hustrun med sig och slog opp och kringbjöd vin och kakor, än den andre, då de gingo omkring till alla gästerna, även om dessa hade skingrat sig ut på gården eller i flera rum. Sådant kallades icke förning, utan "skänk". De som voro snåla med sin "skänk" och köpt "litet" vin, så kunde hända att inte vinet och inte kakorna heller räckte till alla gästerna och då måste den med skam låta någon annan fortsätta med trakteringen. Efter 1880 förnams aldrig att någon medförde sådana "skänker" till begravingar. s.189.

Man må icke tro att det förnams någon sorg bland begravningsfolket, sen de väl fått liket i jorden. Vid borden vidtog de livligaste discourser,

lustiga historier omtalades; efter måltiden spelades "hund", kasina, marias och "Brus-bas". Protokollet fördes med en bit krita på bordsskivan. Småpojkarne nappades "Svarte-petter" eller spelade "Snipp-Snapp Snorum", "Tribassalorum" eller drogs "rävatavla" och "Tripp, trapp, trull. Utåt natten dracks kaffe och brännvin (gökar) eller "toddy".

s.189.

Wärst var det med en sak hos de gamle bönderna och för övrigt hos allmogen, näml. att det aldrig fanns något avträdes-hus, utan när det varit stormiddag, så kunde man få se gamla vördiga fäder, sittande på huk, med "hög hatt" (cylinder) och akter-spegeln bar, i sällskap med några flere lika dana, på gödselhögen, som kallades för "mock-kullen" eller bakom gården ibland frodiga manshöga "Skräpper" och "Tordöne-blad", (borre-buskar) och "höga nälle-buskar" eller dylikt. Strax före gilletillfälle skulle ju alltid den förut myrstack liknande gödselhögen planeras i fyrkant med sidor rätt opp, tillpackad och slätad, och ju större "mock-kull" desto "likare" (dugligare) bonne måtte det vara och även vid de gårdar der man visste att likskaran skulle passera förbi, hade bönderna utjemnat och "hyddat" sina "mock-kullar" för syns skull. Bakom de flesta gårdar var en "svinagård", ibland var också "mock-kullen" deri innesluten. Derföre kommo svinen omkring dem som slagit sig ned antingen i "svinagåren" eller på gödselhögen och ville bita och ofreda dem, och då måste de försvara sig med stakar, sparkar eller rytande. Derav uppkom

s.190.

s.191.

ord-språket: "Han duger inte ens till att sk - ta för svin", ifall de ville göra någon tillräckligt usel, eller: "Han duger inte till att köra en so av en böne-åker ens. Om det var mörkt och någon kom ut i behov att sitta ned och dervid kom att sätta bar-aktern i en nällebuske så kunde man vara säker på att samme någon fortare än vanligt kom derifrån.

s.191.

Derföre uppkom det ordspråket, ifall någon hade brådt om: "Han sprang som om han varit "nällad" i "ännen". Afträdeshus begynte först 1870 komma mera allmänt i bruk, till icke ringa glädje för gilles-gäster, ty var och en fick vara sin egen sko-putsare. De gamle hade egendomliga grav-prydnader, som väl ej voro så dyrbara som nutida, men i all sin enkelhet likväl mera tilltalande än dessa store stenblock, som överhoppa alla kyrkogårdar med sin ökenlikhet. En av de allra äldsta gravprydnader eller som de kallades "grav-vårdar" var en ungefär tre alnar lång och nära alnsbred ram av eke-trä. Dessa ramar voro av plank, på kant ställda och liknande en lik-kista, smalare vid fotändan och bredast vid huvudändan och ofta med buktiga sidor, liksom dåtida likkistor. Midt på, tvärs över ramen, var anbragt en tavla, medelst i ramen "nockade", svarvade stolpar med knappar på över ändarne. Emellan dessa stolpar var fäst en tunn bräda med nedkanten jemnlöpande med ramens överkant och överkanten av brädan en trubbig vinkel, täckt med två breda skyddande listor, liksom en takstol. I varje hörn på ramen

s.192.

s.193.

var satt en svarvad eller utskuren knapp, alltsammans av eke-trä och målat svart med undantag av midtel-tavlan, som var vit med svarta bokstäver. Tavlan ifrån nederkanten till övre spetsen ungefär en aln i höjd. På den sidan som vände emot fotändan på ramen var målat namn, födelse- och döds-år, byanamn m.m. och på den motsatta sidan hela psalmversar, icke allenast angivande av nummer, och målarne voro ej så noga med om de stavade rätt alltid. Jag minns att på en sådan tavla just strax inom kyrkogårds-grunden på Wäsby kyrkogård stod med tydliga bokstäver: "Med alla Herrans bromma jag till den staden går"; o.s.v. Sådana ramar sattes på graven så att de fylldes med jord jemt i överkant, och i jorden planterades blommor eller sattes buketter. Dessa nu beskrivna gravprydnader kunde motstå tiden i 20 a 30 år, tills läsningen på tavlan delvis regnade av, men träet stod sig. På 1860 talet voro dessa ovan-nämnda ramar utdömda så att ingen ny av detta slag mera lades på någon grav, men de gamle ännu i 50 tal lågo kvar på kyrkogårdens gravar. På sextitalet brukades att sätta gjutna jernkors, varpå målades namn, årtal m.m. Eftersom gravarne sjönko, så lutade dessa jernkorsen åt alla håll (väderstreck), ävensom grundstenen var förliten. Några hade omkring gravplatsen gjut-jerns-staket med en lucka och grovt lås. Andra hade över graven en flat håll $3\frac{1}{2}$ X $1\frac{1}{4}$ aln av sten eller gjutjern. Somliga hade naturlig (oarbetad) gråsten med derpå en urna och namn inhugget i stenen. Men på 70 talet kom upp ett bruk att sätta på graven

s.193.

s.194.

s.195.

en bläckplåt-ram, 9 a 10 tum hög, konisk, eliptisk, likt en omvälvd träbalja med avskuren botten så när som ett par tum rundt om. I detta hål i botten sattes blommor, ty ramen var fylld med gravkullen som således helt var innesluten i ramen, och all jord av gravkullen som ej fick plats i ramen bars bort på en avskrädeshög vid "säl-spillinga-vrån". På sidorna av dessa ramar var målade namn och årtal med svarta bokstäver, men ramarne voro i allmänhet ljusgrå. Några sätte även små vita träkors på gravar. Som nu dessa plåt-ramar gjordes från 2 alnar den längste elips-diametern, till en aln i längd och ännu mindre över småbarnsgravar, så blev ju en ofantlig mängd jord buren till avskrädeshögen, som växte till 6 a 7 alnars höjd och ben bred slätt ovanpå, der pastor Sandal vandrade opp var morgon och plockade rädisor, som han sått i flera omgångar för att jemt få lagom små till frukosten. Han S. hade betydligt större mått omkring magen än kroppslängden. Jordkullen innehöll efter fem år, då jag körde ut den på det bredvid utvidgade nya området av kyrkogården en 3/5 enspännar lass jord, ben, sten och avskräde, för vilket arbete betaltes 75 kronor. På den nye kyrkogårdsmuren som gjordes vid kyrkogårds-utvidningen år 1879 anbringades en jerndörr på östra sidan att kasta ut avskräde och jordägaren åtog sig att bortskaffa högen, när den bleve så stor att den hindrade vid luckan. På så vis blev årligen kört ut på åkrarna en massa menniskoben till-

s.195.

s.196.

s.197.

sammans med kyrkogårds-jorden. Hade nu i stället varit påsatt stränga s.197.
böter på dem som inte nedgrävde i var sin gravplats der befintliga jord
och ben, så att endast gamla kransar och vissnade blommor, finge kastas
ut, så hade detta oskick möjligen kunnat stävjas. I stället köres hund-
ratals lass grus ifrån Öresund och påfylles gravplatserna, på samma
gång det till ett tjockt lager magras ut jorden så knappast häckar
kunna växa, utan även de måste ersättas med sten.